

Gelişme sosyolojisinde temel kavramlar Sosyolojinin konusu, insana özgü olarak değişik biçimlerde ortaya çıkan farklı oluşumların ve birlikteliklerin analizini yapmaktır. Sosyoloji son yüzyıllarda yaşanan ve insanların oluşturduğu dünyadaki kapsamlı değişimleri anlama ve anlamlandırma çabasıdır. Gelişme sosyolojisi de bu dünyadaki sosyal ve ekonomik farklılıkları anlamaya çalışır. Bu bölümde gelişme ile ilgili kavramsal çerçevelerin açıklanmasının ardından, ekonomik ve sosyolojik kuramsal çerçeveler doğrultusunda klasik ve modern yaklaşımlar tarihsel süreçler göz önüne alınarak tartışılmıştır. Ayrıca gelişmiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin iç dinamikleri, özellikleri, gelişmemişlik ve nedenlerine tarihsel bir süreçte bakılmıştır. Gelişme ve az gelişme kavramı TDK sözlüğünde “gelişmek işi, inkişaf, tekâmül” olarak açıklanırken; sosyal gelişme de “sosyolojik bakımdan gözlenen değişme ve gelişme” olarak betimlenir. Gelişmek fiilinde ise “ilerlemek, olgunlaşmak, genişleme, inkişâf etmek” kelimelerini kullanılır. Gelişme olgusu değişme, evrim, ilerleme gibi kavramların yanı sıra değer yargısı içeren az gelişme ve gelişmememe kavramlarını beraberinde getirir. Sosyolojik olarak gelişme ekonomi, siyaset, eğitim gibi kurumların yanı sıra insan kaynağının da gelişimini içerir. Gelişme ve büyüme gelişmiş ülke ekonomileri için kullanılan kavramlar, kalkınma ve az gelişme daha çok geliş(e)memiş ekonomiler ve toplumlar için kullanılmaktadır. Gelişmeyle ilgili ilk sosyolojik açıklama, daha az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler kategorisine çıkabilmeleri için onların gelişme modelini izlemeleri ve onlara yetişebilmeleri yaklaşımını benimseyen ve bu devinimle yakalayacağını öngören modernleşme kuramıydı. Gelişme sosyolojisi Gelişme sosyolojisi bugün daha genel düzeyde toplumları karşılaştırmalı olarak incelemeye başlamıştır. Gelişme sosyolojisinin araştırma alanları yapı ve değişme, Yapı ve değişme, Gelişmememe nedenleri, Gelişme, sınıf ve tabaka ilişkileri, Üretim yapıları, Siyasal mekanizmalar, İktidar ve güç odakları, Kent- köy gibi yerleşme alanları ile ilgili sorunlar, Yoksulluk, bağımlılık, göç, nüfus gibi insanı merkeze alan yapısal sorunlar gibi konulardır. Gelişmiş ülkeleri sıralarken bu ülkelerdeki ekonomik göstergelerin yanı sıra bu ülkelerdeki doğum oranı, yaşam beklentisi, çocuk ölümlerinin azlığı, eğitime erişim, sağlık hizmetlerinin yaygınlığı ve kentsel yaşamın yaygınlığı temel alınmaktadır. Birleşmiş Milletler’in hazırladığı 2018 İnsani Gelişme Raporu’na göre dünyanın en gelişmiş ülkeleri sıralamasında Norveç ilk sırada yer almaktadır. Ülkenin zenginliği, kişi başı düşen milli gelirin yanı sıra yaşam standartları önemlidir. Türkiye bu sıralamada 64. Sıradadır. Az gelişme ekonomik yoksullukla açıklanırken dünya nüfusunun üçte ikisini içine alan bir olgudur. Bu ülkelerin ortak özelliği olan yoksulluk ve diğer ülkelere bağımlılık ve tarihsel olarak gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmeleridir. Az gelişme Genel olarak az gelişme ekonomik yoksullukla açıklanırken dünya nüfusunun üçte ikisini içine alan bir olgudur. Bu ülkelerin ortak özelliği olan yoksulluk ve diğer ülkelere bağımlılık ve tarihsel olarak gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmeleridir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin dışındaki ülkeleri “incitmemek” için de "az gelişmiş ülke" kavramı benimsenmiştir. Azgelişmiş ülkeler tarihsel süreçte her zaman vardır; ancak, sosyal hareketliliğin artmasıyla birlikte görünür olmuştur. Özellikle iletişim teknolojileri, üretim ve tüketimin yaygınlaşması, teknolojinin başat olması, yeni tip sömürgecilik farklılıkları daha görünür kılmıştır. Az gelişmenin ya da gelişmemenin nedenlerini: Coğrafi Konum, Irkın Etkisi (Beşerî sebepler), dinin etkisi, tarihsel nedenlerle açıklayabiliriz. Sosyal bilimciler 1950’lerden bu yana gelişmiş ülkelerin dışındaki ülkeleri geri kalmış, yeteri kadar gelişmemiş, gelişme halinde, yarı gelişmiş, gelişen, az gelişmiş kavramlarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Az gelişmiş ülkelerin özellikleri Az gelişmişliği ekonomik ve sosyal faktörlerin birlikteliği olarak düşünürsek, az gelişmiş ülkelerde bazı ortak özelliklerin olması gerektiğini kabul edebiliriz Bu ortak özellikler toplumsal yapıda hem modern hem gelenekselin birlikte görülmesi, hızlı toplumsal değişme, siyasal ve yönetsel eşitsizliklerin yüksek olması, ekonomik sorunlar, demografik özellikler, kentleşme sorunları ve barınmanın yüksek olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın ve çocukların sosyal yaşamdan dışlanması olarak sıralanabilir. Bugün az gelişme gerçeği azgelişmiş ülkelerin yanı sıra bir ülkedeki bir bölge ya da bir kentteki azgelişmiş bir bölge olarak da kullanılmakta ve çalışmalar sürdürülmektedir. Yoksulluk kısır döngüsü 1950’li yıllarda Singer ve Nurkse tarafından çalışılan Yoksulluk Kısır Döngüsü yaklaşımı az gelişmiş ülkelerin yoksul olmalarının gerekçesini “Yoksul ülkeler, yoksul oldukları için yoksuldurlar.” cümlesiyle açıklarlar. Bu ülkelerde gelir düzeyi düşük olduğundan birikim olamadığı için yatırımlar da düşük olmaktadır. Düşük yatırım nedeniyle ile verimlilik düşük olmakta ve düşük bir gelir elde edilmektedir. Bu da içinden çıkılması zor kısır döngüye dönüşmektedir. Azgelişmiş bir ülkenin bu kısır

döngüden kurtulabilmesi için ekonomisine hız vermesi gerekir; bir kez hız verilen ekonomi de yoksulluk kısır döngüsünü kırabilir. Değişme –toplumsal değişme Değişme kavramını “başka bir biçim veya duruma girmek, tahavvül etmek” olarak açıklar. Başka bir deyişle değişme “farklılaşma” olarak kabul edilebilir. Ancak sosyal bilimler için değişme kavramı tek başına bir anlam içermez. Burada önemli olan değişmeyi sağlayan ögenin ne olduğu ve değişmenin hangi koşullarda nasıl gerçekleştiğidir. Bu nedenle de değişmede önemli nokta, bir sosyal yapıya şeklini veren değişken ve özelliklerin konumudur. Toplumsal yapının bir bölümünde ya da tamamında meydana gelen bir değişme tüm toplumsal yapıyı etkilemektedir. Ancak toplumsal örüntüleri bir bütün olarak ele almamız gerektiğine göre, değişme ile bir ya da birden çok ögenin birlikte ya da ayrı ayrı etkileri değişmeyi oluşturur. Burada önemli olan, değişme olgusunun tüm yapıyı etkilemesidir. Bu bağlamda toplum kuramcıları, geçen iki yüzyıl boyunca toplumsal değişimin yapısını açıklayacak bir kuram geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak, avcılık ve toplayıcılıktan, köy topluluklarına; geleneksek uygarlıklardan, modern toplumlara kadar, hiçbir tek etkenli kuramın insanın toplumsal gelişiminin çeşitliliğini açıklama şansları yoktur. Bununla beraber toplumsal değişimi sürekli olarak etkileyip, biçimlendiren üç ana öğeden de söz etmek mümkündür.

Bunlar:

- Fiziksel çevre: insanın bir toplumsal yapı içerisinde yaşamı sürdürdüğü coğrafya,
- Toplu yaşamı düzenleyen politik örgütlenme biçimi,
- Üretim biçimlerinden, gündelik yaşam alanlarına, gelenek-göreneklerden, iletişim biçimlerine kadar tüm sosyolojik etkenlerdir (Oktik, 2002;17-18). Modernleşme Modernleşme çağdaş olana ve güncel olana uyum sağlama süreci olarak açıklanabilir. Bu süreç, bir yerde geleneksel olandan koparak, Batı ile benzeşme süreci şeklinde açıklanabilir. Bu benzeşme süreci pek çok farklı yolla başlatılabilirse de daha çok, teknoloji ve değerlerdeki değişimlerin öncül olduğu süreçtir. Genel olarak toplumsal değişme ve modernleşme ile ilgi yaklaşımlar, Avrupa’yı saran iki büyük değişim dalgasını – Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi - açıklamak gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda, dönemin özellikleri doğrultusunda evrim ve tarihsel çözümlemeyi merkez alan değişme kuramları oluşturulmuştur. Modernleşmeyi savunanlar modernleşme ve gelişmeyi bir örnek doğrultusunda programlayıp planlamak ve değişimi olumluya çevirerek gelişme ve modernleşmeyi sağlamak gerektiğine inanılmıştır. Giddens toplumsal değişimin tek başına ele alınamayacağını, değişme olasılığının toplumsal yaşamın her anında var olduğunu, değişimin süreklilikle birlikte ele alınması gerektiğini vurgular (Giddens; 2001: 74). Sosyal yapıda kararlılığı sağlayan şey, ne yaptığını bilen insan özneler tarafından sürekli olarak üretilmek ve yeniden üretilmektir. Globalleşme Globalleşme olgusu, diğer bir gurup sosyal bilimciye göre ise, yalnız bağıllık ve bağımlılık değil, “pek anlaşılamayan yeni siyasal ve ekonomik seçkin kitlenin” karar vermedeki “hâkimiyetini” anlatmaktadır. Günümüzde yaşamın bir parçası gibi olmuş olan globalleşme ekonomik alanın yanı sıra siyasal, teknolojik ve kültürel boyutları da kapsamaktadır. Globalleşme ile birlikte, gelişmiş ülkelerdeki refah devletinin gerilemesiyle az gelişme ve gelişememe farklı bir görünüme bürünerek yoksulluğu yeniden bireysel bir fenomen hâline dönüştürmüştür. Gelişmiş ülkelerde artık daha fazla gelişmemiş bölgeler oluşmakta ve daha fazla kadın, çocuk, göçmen ve etnik temelli grupların sorunları başat hale dönüşmektedir. Azgelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde siyasal iktidarlar yoksulluğu bir yatırım ve iâşe ekonomisi haline dönüştürmüşlerdir. Azgelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde siyasal iktidarlar yoksulluğu bir yatırım ve iâşe ekonomisi haline dönüştürmüşlerdir. Refah devletinin çöküşüyle birlikte, mücadeleler sonucu elde edilen özgürlük, refah ve demokrasi kavramları yeniden sorgulanmaya başlanmıştır.

DIYALEKTİK KURAM

Diyalektik, ilk çağ Yunan filozofu Herakleitos'un "Aynı ırmakta iki kez yıkanılmaz." ve "Her şey akar." sözlerine dayanmaktadır. Bu sözlerle Herakleitos, zaman ve uzam boyutuyla değişimin kaçınılmaz olduğunu, bu değişimin de belirli ilkeler üzerinden ortaya çıktığını söylemiştir. Hegel (1770-1831) diyalektiği, tez-antitez şeklinde formüleştirmiştir. "Varlık ve yokluk aynı şeylerdir, varlık yokluk gibi çelişimini taşımasaydı değişmezdi. Değiştiği içindir ki hem kendisi, hem çelişimi, hem de her şey olmaktadır." diyen Hegel'i Karl Marx ve Friedrich Engels izlemiştir. Hegel'in tez-antitez kanunu, Marx ve Engels tarafından "tez-antitez-sentez" şeklinde tarihe uygulanmıştır. Onlara göre, tarih sınıf çatışmalarının tarihidir ve bu çatışmalar tarihsel maddeci diyalektiğin bir sonucu olarak toplumsal değişimi ve gelişimi yaratır. Diyalektik kuram dört temel yasadın hareket eder. Bunlar bütünlük yasası, hareket yasası, gelişme yasası ve niteliksel değişim yasasıdır.

EVİRİMCİ KURAM

Evrim için ilerleme ve gelişim önemlidir ve bu düşünceler İlk Çağ'a kadar götürülse de Evrimci Kuram'ın, biyolojide Charles Darwin ile başlayan Evrim Teorisi'nin sosyolojideki uzantısı olduğu söylenebilir. Toplumsal evrim ise, ilkel topluluklardan günümüz modern toplumlarına uzanan çok uzun bir tarihsel süreci içerir. Evrimci Yaklaşım'da değişim, kesintisiz bir süreçtir ve mutlaka ilerlemeyi ve gelişimi içerir, aynı zamanda bütünleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Toplum homojenlikten heterojenliğe (tek türlükten, çok türülüğe, benzerlikten benzemezliğe); yalınlık ve basitlikten karmaşıklığa, belirsizlikten belirliliğe, merkezi yek kişilik totaliter yönetim anlayışlarından bireyci, demokratik ve çoğulcu yönetimlere ve adem-i merkeziyetçiliğe doğru bir gelişim sürecini yaşar. Bu süreç içinde toplum göçebelikten yerleşik yaşama geçer ve hacim olarak da büyür; böylece yeni toplumsal sınıflar, işlevler, sosyal çeşitlilik oluşur, dolayısıyla sosyal gelişim arttıkça sosyal farklılaşma da artmış olur.

KARL MARX VE ÇATIŞMA KURAMI

Marx, toplumu, gerilim ve çatışmaları aracılığıyla değişen, birbirinin antitezi güçlerin hareketli bir dengesi olarak değerlendirir. Marx, evrimci ve diyalektik bir gelişim anlayışını benimser. İlerleme ve gelişimin motoru çatışmadır. Çatışma tarihsel sürecin özüdür ve tarih, sınıf çatışmalarının tarihidir. Marx'a göre, toplumsal gelişim anlamında tarihteki temel güdüleyici güç, hayatlarının kaynağı olan geçimlerini doğadan sağlamak için sürekli mücadele hâlindeki insanların birbirleriyle ilişkiye geçtikleri tarzıdır. "İlk tarihsel eylem maddi yaşantının kendisinin üretilmesidir. Bu aslında tarihsel bir eylem, bütün tarihin temel bir koşuludur." Marx Çatışma Teorisi'ni oluştururken değişim ve gelişim kavramlarını merkeze alır. İnsanlar, kendi tarihlerini, dışarıdan hiçbir ilahi gücün etkisi olmadan kendileri yaratır. İnsanlık tarihi, insanlar doğaya egemen olmak için birbirleriyle yarıştıklarında bile, içinde, insanların kendilerini değiştirdiği süreçtir. İnsanların doğayı değiştirip dönüştürme çabaları, kendilerini de dönüştürmelerine yol açar. Bütün bu değişim dönüşüm sürecinde toplumsal yapı iki yapıya bürünür; alt yapı ve üst yapı. Alt yapı ekonomidir ve üst yapıda yer alan diğer tüm toplumsal kurumları (aile, hukuk, siyaset, din, eğitim vb.), toplumun devlet ve yönetim biçimini belirlemektedir. Marx'ın Toplumsal Sınıflamasının Gelişimle İlişkisi Marx toplumların değişimini ve gelişimini altı sınıflamayla anlatmıştır ve altı toplumsal sınıf ayrımı yapmıştır. Marx, toplumsal değişimi toplumun kendi içinden, üretim biçimi ve güçlerine bağlı olarak meydana gelen bir kaynağa bağlar. İnsanlık kaçınılmaz bir şekilde üretim ilişkilerine bağlı olarak sınıf çatışmalarının belirlediği belli devrelerden geçmek zorundadır. Yapılan bu toplumsal sınıflamada değişen ve gelişen toplum yapısının geçirdiği çatışmalar sonucu ortaya çıkan yeni evrimleşmiş modellerdir. Marx'ın toplumsal sınıflandırması şu şekildedir: İkel-komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sosyalist toplum ve komünist toplum. Çatışma Kuramı, açıklanamayan ve nedeni belirlenemeyen olayların rastlantısal olarak belirlenimi üzerine durmaktadır. Toplum sınıflı yapıda olduğundan üst yapı ve alt yapı çatışma hâlinindedir. Bu çatışma sermaye sahibi ve üretim araçlarına sahip sınıfla üretimde emek gücünü satarak üretim araçlarını kullanan sınıf arasında yaşanmaktadır. Dahrendorf'un Çatışma Kuramı'nda, toplumsal sınıflar kendi içinde de çatışma hâlinindedir. Dahrendorf'un çatışma anlayışı, Marx'tan farklı olarak çatışan sınıfın kendi içinde ve çatışılan sınıfla görece de olsa bir uzlaşmayı içermektedir.

ADAM SMİTH: ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ – KAPİTALİZM VE TOPLUMSAL GELİŞİM İLİŞKİSİ

Adam Smith, Ulusların Zenginliği (1776) adlı eserinde, meydana gelen bu yeni gelişmelerin ekonomik

büyümeye büyük olanaklar sağladığını düşünmüştür. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” ilkesini öne çıkaran Smith, serbest girişimin ve ticaretin önünde tüm engelleyicilerin kaldırılmasını, rekabeti esas alan serbest ticaretin devletler tarafından özendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Smith’e göre, insanların içinde doğal bir ticaret yapma eğilimi vardır. Bu eğilim, gelişmenin anahtarıdır. En yüksek gelişmişlik, üretim ve yenilik düzeyi, ulusların zenginliğinin en yüksek düzeyde olması, hem üründe hem de iş gücünde serbest ticarete ve serbest rekabete izin veren ve daha sonraları adına kapitalizm denilen bir sistemle en iyi şekilde başarabileceklerdir.

MAX WEBER: PROTETAN AHLAKI VE KAPİTALİZMİN RUHU

Weber kapitalizmin insanlığın gelebileceği en üst aşama aşama olduğunu ve irrasyonel duyguların dizginlenmesi veya isteklerin rasyonelleştirilmesi anlamına geldiğini söylemektedir. Çünkü her çağda insanlar, kâr etme ve kazanç elde etme arzusuyla hareket etmiştir. Weber’e göre bu rasyonelleşme sürecinde ortaya çıkan modern endüstriyel kapitalizmin temelinde zorunlu ve tamamlayıcı iki şart vardır. Bunlar burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte endüstriyel teknolojinin gelişmesi ve rasyonel hukuktur. Tüm bunlara hayat veren ve canlılığını sağlayan şeyin ise ruh olduğunu söylemiştir. Kapitalizme ruhunu veren ise ‘Protestan Ahlak’ıdır. Protestanlık, Weber’e göre modern kapitalizmin ideolojik etmeni olmaktadır. İlk olarak; Protestanlıkla, insan ve toplumun ekonomik durumu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. İkincisi; Reformasyon yaşanan Avrupa’ya bakıldığında, reformasyonu hoş karşılayanlarla kapitalizm arasında pozitif ilişki vardır. Üçüncü ilişkide ise, Protestanlık anlayışı ve kapitalizmin ahlaki gelişimi arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Protestan ahlakı, liberal ideolojinin yapısında olan hak eşitliği, düşünce özgürlüğü, kâr peşinde koşma, sermaye birikimi gibi şeylerin oluşmasına kaynaklık etmektedir. Weber, gelişmeyi, karizmatik otorite kavramı üstünden de ele almaktadır. Karizmatik otorite, kitleleri etkileme gücüne sahip, karar verme süreçlerini elinde bulunduran ve eylemliliğin ussal işleyişini sağlayabilmektedir. Karizmatik otoriteye sahip liderlerin mantıksal kararları toplumun gelişmesinde oldukça etkili olmaktadır.

TALCOTT PARSONS: TOPLUMSAL İŞLEV VE FARKLILAŞMA

Parsons için işlev ve yapı (sistem) kavramları çok önemlidir. Oldukça kapsamlı bir sosyolojik kuramsal yaklaşım geliştirmiştir. Parsons’ın kuramının merkezinde olan sistem ve işlev bir bütünselliği ifade etmektedir. Bu bütünsellik toplumu ve onun işleyişinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Toplumda her parçanın (bu parçalar aile, eğitim, hukuk, ekonomi vb. gibi toplumsal kurumlar olabileceği gibi, kültürel öğeler ve bireylerin kendileri de olabilir) bir işlevi vardır ve bu parçalar işlevleri yerine getirdiği ölçüde varlıklarını sürdürmektedirler. Kendi işlevlerini en iyi şekilde yerine getiren parçalar, toplumun değişmesini ve gelişmesini sağlarlar. Toplumu oluşturan parçaların işlevlerini yerine getirirken toplum yararına bir farklılaşma içindedirler. Aslında herhangi bir toplumsal birim basit ve farklılaşmış bir yapıya sahiptir. Bu farklılaşma aynı zamanda bir yeniden bütünleşme zorunluluğu doğurmaktadır. Bütünleşme aslında bir gelişmedir ve bütünleşmenin niteliği gelişmenin niteliğini göstermektedir. Parsons’a göre sistem kavramı dört sistem olarak değerlendirilir; kültürel sistem, toplumsal sistem, kişilik sistemi, ve bir sistem olarak davranışsal organizma.

SAMİR AMİN: EMPERYALİZM VE EŞİTSİZ GELİŞME

Toplumsal gelişmenin 20. yüzyılda tek merkezli bir gelişme seyrine girmesi söz konusudur. Bu merkez Batı ve onun siyasal, ekonomik örgütlenmesi olarak kapitalizmdir. Kapitalist ekonomi sistemi bugün dünyanın tek baskın ekonomik sistemi olarak görülebilir. Emperyalizm ise kapitalizm anlayışının vardığı son nokta olarak görülebilir. Dünyada eşitsiz gelişimin temeli emperyalist sistem anlayışıdır. Emperyalist üretim anlayışının merkezî konumda olması eşitsiz gelişimin yaşanmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ve az gelişmiş toplumlar olarak iki farklı yapı ortaya çıkmıştır. Gelişmiş toplumlar, sahip oldukları gücü az gelişmiş toplumların üzerinde tahakküm kurmak ve kontrollerini sağlamak için kullanılmaktadırlar. Sermaye tüm gücünü kullanarak yoksulluğun kendini tekrardan üretmesini sağlamaktadır. Emperyalist sistem eşitsiz gelişimi ağırlaştırmakta ve şiddetlendirmektedir.

AZ GELİŞME VE GELİŞEMEME

Sanayileşme gelişmişliğin ölçütlerinden gelişmemişliğin ise en önemli amaçlarından birisi olarak görülmektedir. Tarihin seyrini değiştiren önemli olaylardan biri Sanayi Devrimi'dir. Kırsal alanda feodal sistemin çöküntüye uğramasıyla birlikte tarım üretimi yapan köylüler işsiz kalınca kentlere yönelmiştir. Bu yönelmeyle modern kapitalist toplumların iki temel sınıfından biri olan işçi sınıfı (proleterya) ortaya çıkmıştır. Bu işçiler, ticaretten elde ettiği artı değeri sanayi üretiminde kullanan ve artık modern toplumların ikinci önemli sınıfı olan burjuva sınıfına dönüşmüş, tüccarların kurduğu fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Hem bu gelişmeler hem bilim, felsefe ve sanat alanındaki gelişmeler hem de Kilise'nin azaldığını hissettiği iktidarını korumak için arttırdığı baskılar ve akıl dışı uygulamalar 1789 yılında Fransız İhtilali'ni doğurmuştur. Fransız İhtilali başta Batı Avrupa olmak üzere tüm modern dünyaya eşitlik, özgürlük, adalet anlayışını ve bunlara bağlı olarak milliyetçilik, laiklik, insan hakları, demokrasi ve ulus-devlet fikrini yaymıştır. Bunun sonucunda gerek Avrupa'da gerek dünyanın geriye kalan yerlerinde bu gelişmeler doğrultusunda yeni devletler ortaya çıkmış, var olanlar dağılmıştır. Sanayi toplumlarına genel olarak bakıldığında kendinden önceki tüm toplumsal düzen türlerinden oldukça farklıdır. Geleneksel toplumlarda insanların büyük bir bölümü toprakta çalışmaktaydılar. Sanayi toplumlarında ise insanların büyük bir kısmının fabrikalar, ofisler ya da dükkânlarda çalışmaktadır. Bir toplumun gelişmişlik düzeyi en başta sanayileşmiş olup olmamasıyla ölçülmeye başlanmıştır. Sanayileşme süreçleri ve çalışma-yönetim ilişkileri için de farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumunda çalışma ve yönetim ilişkileriyle ortaya çıkan gelişmeler Taylorizm, Fordizm ve daha ileri dönemde Post-fordizm'dir. Taylorizm genel olarak bilim insanları tarafından en fazla verim elde etmek için üretimi yapmanın en iyi yolunu bulmayı amaçlar. Fordizm ise; sanayi üretiminin büyük kısmının kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, kol gücüne dayalı işler ile idari işlerin Taylorist bir bakışla belirlendiği, iş tanımlarının ve iş bölümünün sert bir biçimde oluşturulduğu, ürün standartlaşmasının verimlilikte artış sağladığı ve artmış olan talebin standartlaşmayı hızlandırdığı üretim şeklidir. Post-Fordist üretimin ortaya çıktığı yıllar 1965 sonrasına denk gelmektedir. Post-Fordist üretimde tüketici ihtiyaçlarını karşılama oranı yükselmiş böylelikle verimlilik düzeyi artmıştır. Post-Fordist dönemde beyaz yakalı işçiler ve bunun yanında kadınların çalışma alanları artış göstermiştir. Sanayi sosyolojisi, sanayileşmeden farklı şekillerde etkilenen toplumları konu edinen sanayi sosyolojisi bu anlamda, toplumların ve insanların değişimini, gelişimini incelemektedir. Bireysel girişimin özgürleştiği, ekonomik ilişkilerin denetimden uzaklaştığı piyasa koşulları içerisinde, sermaye birikimi hızla artarken üretim sürecinin niteliği değişime uğramıştır. Bu şartlar sınıfsal ve siyasal yapıya da kendini yansıtmış sermayeyi tekelleştiren tüccar ve sanayiciler toplumda giderek egemen güç olmuşlardır. Sanayi Devrimi, Batılı kapitalist toplumların siyasal ve toplumsal alanda yenilenmelerine neden olurken iç ve dışsal gelişim sürekliliklerine hız kazandırmıştır. Sanayileşen toplumlar bir taraftan ham madde ve besin sağlamak bir taraftan da yeni pazarlar oluşturmak amacıyla dışarıya yönelerek dünyada sömürgeciliği başlatmıştır. Başta Asya ve Afrika olmak üzere diğer beş kıtada da büyük sömürgecilik (emperyalizm) planları hazırlanmaya başlanmıştır. Emperyalizm, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkeler arasında sömürgeleri paylaşmak adına yoğun bir çekişmeye yol açarken; emperyalist ülkeler, ekonomik olarak yeterince gelişmemiş olan geleneksel toplumları kendilerine bağımlılığa zorlamışlardır. Sanayi kapitalizmi emperyalizm aşamasına ulaşan toplumların içsel değişim ve gelişim sürekliliğini hızlandırmış sanayi toplumlarında köklü yapısal değişmelerin motivasyonu olmuştur. 19. yüzyıl Avrupası'nda başta işçi sınıfı olmak üzere giderek büyüyen kentlerin kazandığı etkinlik toplumun örgütlenmesini köklü bir değişime götürmüştür. Kapitalist sistem, emek ve sermaye sınıfının çatışmasına neden olmuştur. Sınıf çatışmasının giderek yoğunlaşması ile birlikte ekonomik alanda etkin bir rol üstlenme gereği duyan devlet müdahaleci bir öge olarak emek ve sermaye arasına girmiştir.

GELİŞME: AZ GELİŞME VE GELİŞEMEME

Her ülke birbirinden ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel özellikler olarak farklılıklar göstermektedir. Birçok farklılık olmasına rağmen az gelişmiş ülkeler bazı temel noktalar ile tanımlanabilmektedir. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında sömürü, hakimiyet ve şartlandırma ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Az gelişmiş ülkelere baktığımızda kapitalizm, bu ülkelerin kendi iç çelişkileri ve tarihsel evrimlerinin doğal sonucu olarak çıkmamaktadır. Avrupa'nın batısında ortaya çıkan kapitalist üretim tarzı gelişebilmek için alana ihtiyaç duyduğundan diğer bölgelere yayılırken bu bölgelerin

ekonomik yapılarını, üretim ilişkilerini ve sınıfsal çıkarlarını değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bu dönüşümlerin yanında kültürel değişimler de meydana getirmiştir. Az gelişmişlik, gelişmişlik ve gelişememe gibi ayrımlar da bu değişime ne derece 'ayak uydurulduğu' ya da kapitalist sistemin neresinde yer aldığı ile ilgili olduğu söylenebilir. Sanayi ürünlerine sahip olmak sanayinin niteliğine de sahip olmak anlamına gelmemektedir. Az gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerin ham maddeden yoksun olduğu düşünülmemelidir. Bu kaynakların kullanımı yani işlenmesi ve piyasaya sürülmesi noktasında gücü elinde bulunduran bu maddeyi işlemekte ve gücü elinde bulundurmayan ülke bu yoksunluktan dolayı az gelişmiş olarak nitelendirilebilmektedir. Ancak az gelişmişlik üretici güçlerin geriliğinden daha fazla bir şeydir.

MODERNLEŞME: AZ GELİŞME VE GELİŞEMEME

Modernleşme, modernite ve modernizm ayrımı da kavram kargaşası yaşanmaması bakımından önem taşımaktadır. Bu üç kavram birbirleri ile ilişkili olmakla birlikte birbirlerine indirgenemeyecek bir yapıya sahiptirler. Çünkü ortaya çıktıkları tarih ve anlamları açısından farklılık taşımaktadırlar. Moderniteden (17. yy.), bir dünya görüşü, modernizmden (19. yy.), kültürel ve sanatsal bir akın ve modernleşmeden bir ideoloji olarak bahsedilebilir. Sözlük anlamına bakıldığında 'yenileşme', 'çağdaşlaşma' gibi anlamlara gelen modernleşmenin kendiliğinden veya dışarıdan gelen müdahalelerle gerçekleşen geniş kapsamlı bir toplumsal değişim olduğu söylenebilmektedir. Meydana gelen bu değişim ile birlikte toplumsal yapıda, toplumsal yapı içerisindeki ilişkiler ağında ve bu ağların bağlı olduğu kurumlarda da değişimler meydana gelmektedir. Modernleşme en kısa anlamıyla kültürel, ekonomik, siyasal olmak üzere toplumun birçok kurumunda ve alanında meydana gelmiş ciddi bir değişimdir. Hatta bu değişimle birlikte toplumlar artık modern toplum veya modern olmayan toplum şeklinde bir alt tanım olarak ise modernleşmeye paralel olarak gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmemiş toplumlar olarak nitelendirilmektedirler. Sanayileşme, kapitalizmin yükselişi ve beraberinde gelen modernleşme ile birlikte bilim ve teknoloji alanlarında da ciddi değişimler ve gelişmeler meydana gelmiştir. Belki de karşılıklı bir ilişkiler bütünü olduğunu söylemek daha doğrudur. Bu tarihsel bağlılık nereden gelmektedir? Teknolojik değişimler modern dünyada yerini bulmuştur. Teknolojik yeniliğin merkezi olmak, devamında kapitalizmin merkezi olmayı ve modern olarak nitelendirilmeyi getirdiği söylenebilir. Modern bilimin kapitalizmin evladı olduğu ve ona bağımlı olduğu söylenmektedir. Bu paralellikte rasyonalite de önemli bir yere sahiptir. Marx ve Weber kapitalizm ve rasyonalite ilişkisini; kapitalistlerin kâr azami düzeye çıkarma hedefini sağlamakta bir araç olmasından açıklar. Yani kâr için 'rasyonel' olmak zorunluluğundan bahsetmektedirler. Weber, araçsal toplumsal bir rasyonaliteden bahsetmektedir. Yani ortamda bulunan nesnelere ve insanların davranışları bu konudaki beklentiler ile belirlenen eylem ile şekillenmektedir (Swingewood, 1998: 265-270). Frankfurt Okulu da modernleşme kavramı hakkında çeşitli tartışmalar yürütmüştür. Frankfurt Okulu temelde Eleştirel Teori'yi benimsemiştir. Eleştirel Teori 18. yy.'dan bu yana somut olarak biçimlenen olguları, makro etkilerini ve sonuçlarını ekonomik, siyasal ve toplumsal konulara eleştirel bir perspektiften yaklaşmıştır. Eleştirel teorinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli derecede etkisi olan isim Marx'tır. Özellikle kuruluş dönemlerinde Frankfurt Okulu Marksist bir çizgide ilerlemekteydi. Yapmış olduğu eleştirilere Marksist bir yöntemle yaklaşıyordu. Fakat daha sonra okul kendisini bu çizgiden uzaklaştırmış ve kendi çizgisini bulma arayışına girmiştir. Okul geliştirmek istediği eleştirel anlayış doğrultusunda Marx ile de eleştirel bir diyalogda bulunmuştur. Eleştirel teoride gündelik hayat, toplumsal hayat ve birey ile mevcut kültür arasındaki gerilimlere yapılmış olan eleştiriler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda popüler kültür, kitle endüstrisi ve kitle toplumu gibi tanımlar önemli bir sorunsal oluşturmaktadır. Frankfurt Okulu genel hatlarıyla bakıldığında toplumu modern ve ileri endüstriyel toplum olarak anlamakta ve açıklamaktadır. Horkheimer ve Adorno'dan sonra Habermas da modernite analizinde bulunmuştur. Habermas modernleşmeyi "Tamamlanmamış Bir Proje" olarak nitelendirmektedir. Habermas'ın modern toplum eleştirisi, liberal kapitalizm eleştirisi. Habermas'a göre liberal kapitalizmin belirgin özelliği sınıf ilişkilerinin ve buradan kaynaklı olarak üretici sınıfların depolitize edilmesidir. Modernlik konusunda düşünce üretkenlerinden biri de Sigmund Freud (1856-1939)'dur. Modernliği uygarlık olarak değerlendiren Freud, modernliğin insanın doğa güçlerini kontrol etmek ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla doğadaki zenginlikleri almak için kazandığı her türlü bilgi ve beceriyi, öte yandan da insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve özellikle de mevcut zenginliğin dağılımını ayarlamak için gerekli olan her türlü düzenleme (Freud, 1999: 180) olduğunu söylemiştir. Modernlik bireye karşı olarak kurgulanmış bir sistemdir. Bireyi sadece iş gücüne ve cinsel bir nesneye indirgeyerek, insan ilişkilerini de bireysel çıkarlara göre konumlandırır. Birey modernlik tarafından açgözlü bir doyumsuzluk içinde, yaratılan uygarlığın da düşmanı olarak görülmektedir. Freudyen bakış açısına göre uygarlık, bireye bencil, doyumsuz olarak gördüğü, baskı ve zorlamayı toplumsal uyumun gereği olarak değerlendirdiği sürece bireylerin uygarlıktan kopuşunu ve yabancılaşmasını önleyemeyecektir. Bütün gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri yönünde de bir modernleşme tanımı bulunmaktadır. Yani toplumsal değişimin, az gelişmişlikten batılı bir gelişmişlik noktasına gelmek olduğu söylenmektedir. Daniel Lerner (1917- 1980), Batı modelinin evrensel bir geçerliliği olduğundan bahsetmektedir. Ona göre Batı'

da görülen kentleşme, okuryazarlığa; okuryazarlık, kitle haberleşme araçlarının daha etkili olmasına sebep olurken, artan kitle iletişim araçları ile birlikte ise daha geniş bir ekonomik ve toplumsal bir katılım sağlamaktadır. Yani Lerner'e göre modernleşme Batılılaşmaktır. Lerner aynı zamanda modernleşmenin temelinde kentleşmenin bulunduğundan da bahsetmektedir. Kentleşme, modern üretim gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Marion J. Levy (1918- 2002) ise batılı toplumlar ve batılı olmayan toplumlar gibi genellemelerin yanıltıcı olduğundan ve her toplumun kendisine göre bir modernleşme süreci olduğundan bahsetmektedir.

GİRİŞ

Gelişme ve az gelişme kavramlarını farklı bir perspektif temelinde ele alan Bağımlılık Teorisi'nin temel amacı, Modernleşme Teorisi'ni eleştirmektir. Modernleşme Teorisi'nin aksine Bağımlılık Teorisi'ne göre "gelişme" tüm dünya ulusları açısından benzer bir anlam taşımamaktadır. Buna göre gelişme kavramından söz edebilmek için yalnızca batılı gelişmiş ülkeleri referans almak gerekir. Bu ülkeler dışında kalan dünyanın büyük çoğunluğu için bir "gelişme" olgusundan söz etmek mümkün değildir. Genellikle merkez-çevre ilişkisi bağlamında temellendirilen bağımlılık teorisine göre gelişme batılı ülkeleri kapsarken, azgelişmiş ülkeler için azgelişmişliğin gelişmesinden söz etmek gerekir. Bağımlılığın ve kutuplaşmanın esas olduğu bağımlılık teorisine göre batılı kapitalist ülkelerin gelişmesi, yalnızca üçüncü dünya ülkeleri ile kurdukları bağımlılık ilişkisi ile anlam bulmaktadır. Batılı kapitalist ülkelerin gelişmesi, üçüncü dünya ülkelerinin bağımlı kılınması yolu ile mümkündür. Bu sebeple de bugün için herhangi bir üçüncü dünya ülkesinin gelişmesinden söz etmek mümkün değildir. Modernleşme Kuramı'nın eleştirisi üzerine kurgulanmış olan bağımlılık teorisi ise tam anlamıyla bütünlüklü bir yaklaşım değildir. Teorinin savunucusu olan sosyal bilimciler arasında çeşitli farklılıklar vardır. Genellikle dünya sisteminin tarihlendirilmesi bağlamında ortaya çıkan bu farklılık, merkez ve çevre ülkelerin bağımlılık ilişkileri ve kutuplaşmış dünya algısı bağlamında ortaklıklar sergilemektedir. Modernleşme Teorisi'ne göre "ilerleme" ile "gelişme" kavramları neredeyse benzer nitelikler taşımasına rağmen, bağımlılık teorisinde böylesi bir açıklama mevcut değildir. Bağımlılık Teorileri Bağımlılık teorisi, 1960'lı yıllarda Latin Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bu teorinin önemli temsilcileri, Samir Amin, Andre Gunder Frank, Fernando Cardoso ve Immanuel Wallerstein gibi sosyal bilimcilerdir. Bağımlılık teorisi son dönemlerde farklı disiplinler tarafından (uluslararası ilişkiler, siyaset ve kültürel çalışmalar gibi) sıklıkla kullanılmış olsa da esas olarak sosyolojik ve tarihsel bir teoridir. Teorinin temel kavramları, az gelişmişlik, dünya sistemi, kapitalizm ve bağımlılıktır. Bağımlılık teorisinin temel amacı ise Modernleşme Teorisi'ni eleştirerek üçüncü dünya ülkeleri ile batılı/gelişmiş ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini ortaya koymaktır. Teori, kendisine referans olarak ekonomik emperyalizm kavramını alır. Buna göre günümüzde az gelişmiş ülkelere gelişmiş batılı toplumlar tarafından yapılan yardımların asıl amacı, az gelişmiş ülkelerin bağımlı kılınmasıdır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre üçüncü dünya ülkelerinin geri kalmışlıklarının temel nedeni, gelişmiş batılı ülkelerdir. Ortaya çıkan böylesi bir durumda bir grup ülkenin ekonomisi diğer bazılarının kalkınma ve genişlemesine koşullandırılmıştır. Ortaya çıkan böylesi bir bağımlılık ilişkisi ise az gelişmiş ülkelerin geri kalmasına ve sömürülmesine neden olur. Bağımlılık teorisine göre bağımlılığın çeşitli tarihsel biçimleri vardır. Bu tarihsel biçimler aşağıda özetlenmektedir:

- Dünya ekonomisinin temel yapısı
- Dünya üzerindeki egemen ekonomik ilişkiler
- Üçüncü dünya ülkelerindeki ekonomik ilişkiler Yukarıda ifade edilen bu üç dinamik ise tarihsel süreçler göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Üçüncü dünya ülkelerinin geri kalmaları kendi sosyoekonomik koşullarına değil, tarihsel süreçlere bakılarak anlaşılabilir. Dolayısıyla da batılı gelişmiş ülkelerin zengin refah koşulları, azgelişmiş ülkelerle kurmuş oldukları bağımlılık ilişkisi ile açıklanır. Dünya üzerinde ortaya çıkan böylesi bir oluşum, azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında kutuplaşma yaratır. Bağımlılık Teorisine Göre Modernleşmenin Sonuçları İlerleme ve yayılma fikrine dayalı olan modernleşme anlayışı bağımlılık teorisi açısından bir sorundur. Çünkü modernleşme kapsamında dile getirilen ilerle ve yayılma fikri tüm dünya uluslarını kapsamamaktadır. Modernleşmenin ilerleme nosyonu batılı gelişmiş ülkeler için geçerli olan bir ölçüt iken, yayılma fikri üçüncü dünya ülkelerinin bağımlı kılınmasına yönelik negatif bir kavramdır. Modernleşmeyi büyük oranda eleştiren bağımlılık teorisine göre modernleşmenin tahrip edici sonuçlarını şu şekilde ifade etmek gerekir:
- Üçüncü dünya emeğinin sömürülmesi,
- Çok uluslu şirketler tarafından transfer ücretlerinin belirlenmesi,
- Üçüncü dünya ülkelerinde doğal kaynakların ve ham maddelerin kontrolü,
- Üçüncü dünya ülkelerindeki emeğin sömürüsü,
- Ulus-ötesi kuruluşlar aracılığıyla az gelişmiş ülke ekonomilerinin kontrol ve denetim altına alınması,
- Az gelişmiş ülkelerdeki burjuvazinin küçültülmesi ve dışa bağımlı hâle getirilmesi,
- Ucuz pazarlar yaratılması yolu ile yerel pazarların arz politikalarının deformasyona uğratılması,

- Avrupa merkezli popüler kültür aracılığıyla tüketim araç ve kalıplarının transfer edilmesi,
- “İlerleme” fikrinin Batılı gelişmiş ülkelere endekslenmesi,
- Kalkınmanın ve büyümenin gerçekleştirilmesi için sürdürülebilir politikaların ulus dış kaynaklar tarafından empoze edilmesi,
- Teknolojinin transferi,
- Bilimsel bilginin transferi yolu ile ortaya çıkan bağımlılık sürecinin hayata geçmesi,
- Az gelişmiş ülkelerin kalkınması aşamasında yalnızca “uygulayıcı” olma konumuna indirgenmesi,

Andre Gunder Frank ve Tek Dünya Sistemi Tezi Bağımlılık teorisi içerisinde dünya sistemi kavramını en fazla ele alan düşünürlerden birisi A. G. Frank’tır. Ancak Frank, bağımlılık teorisi bağlamında öne sürülen birçok yaklaşıma benzer açıklamalar ileri sürmesine rağmen, dünya sistemi kavramının tanımlanması ve tarihlendirilmesi konusunda birtakım farklılıklar taşır. Özellikle de G. Frank’ın dünya sistemi yaklaşımının bağımlılık teorisyenleri arasında yer alan Immanuel Wallerstein’den önemli ayrımlar içerdiğini söylemek mümkündür. G. Frank, Wallerstein’in aksine dünya sisteminin çok uzun bir tarihsel arka plana sahip olduğunu savunur. Ona göre dünya sisteminin en azından beş bin yıllık bir geçmişi vardır. Samir Amin ve Merkez-Uydu Yaklaşımı Latin Amerika ve Afrika üzerinde sayısız çalışması olan Samir Amin, bağımlılık teorisinin en önemli temsilcilerinden birisidir. Zaten Amin’in Afrika ve Latin Amerika’da yapmış olduğu çalışmalardaki temel amacı, az gelişmiş ülkelerin bağımlılık ilişkisini ortaya koymaktır. Amin’e göre kapitalist sistemdeki temel sorun, merkez ülkelere olan bağımlılıktır. Böylesi bir bağımlılıktan kurtulmanın tek olanaklı yolu, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan bağıntı tamamen sonlandırmaktan geçmektedir. Ancak böylesi bir durumda sömürüden kaynaklanan merkezin üstünlüğü eğilimi ve kutuplaşma yok olacaktır. Amin kendi dünya sistemi kavramı bağlamında merkez ve uydu kavramlarını kullanmıştır. Bundan yola çıkarak da dünyadaki temel çelişkinin emperyalist merkez ile uydu arasında gerçekleştiğini savunur. Amin, ortaya koyduğu bu görüşler neticesinde temel düşman olarak emperyalizmi gösterir. Çünkü merkez ve uydu ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini yaratan ideoloji emperyalizmdir. Amin’in az gelişme kavramına nasıl yaklaştığını ele aldığımızda ise G. Frank ile benzer bir açıklama modeline rastlanır. Ona göre de az gelişme, bir ulus açısından içsel bir süreç değildir. Az gelişmişlik, ekonomik bağımlılığın bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Amin’e göre merkez bir ülkenin büyümesini “ gelişme” olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak uydu da yer alan bir ülke için ekonomik büyüme, gelişme anlamına gelmemektedir. Dünya pazarına entegrasyona dayalı olan uydudaki büyüme, “az gelişmenin gelişmesi”dir. Bu sebeple de Amin’in tüm yaklaşımı boyunca “üçüncü dünya” ve “az gelişme” kavramları yerine sıklıkla “uydudaki değişim” ve “yandaki kapitalist biçimlenme” kavramlarını kullanmış olduğu görülür. Immanuel Wallerstein ve Dünya-Sistemleri Yaklaşımı

Bunlar:

- Tarihi aşamalardan ilki, MÖ sekiz bin ya da on bin yıl öncesinde gündeme gelen ve hakkında hâlâ çok az şey bildiğimiz olan ilk süreçtir. Bu dönemde dünya, olasılıkla çok sayıda, mini sistemlerden oluşmaktaydı.
- İlk dönemin sonunda başlayan ve MS 1500’e kadar uzanan dönem, dünya sistemleri açısından ikinci tarihsel kategori olarak kabul edilir. Bu dönemde de bir arada var olan çok sayıda tarihsel sistem vardı. Ancak bunlar içerisinde başlıca üç tür dikkat çeker. Bunlar, dünya-imparatorlukları, dünya-ekonomileri ve mini sistemlerdir. Bu üç sistemin de en temel ve en önemli özelliği, hiçbirisinin kapitalist bir yapıya sahip olmamasıdır.
- Üçüncü dönem, MS 1500 dolaylarında başlamıştır. Bir sapma ve yenilik olan bu sistem, kapitalist dünya ekonomisine gönderme yapar. Wallerstein, şuan içinde bulunduğumuz günümüz tarihsel sürecini de içine alan üçüncü aşamanın ise çok uzun bir süre daha devam etmeyeceğini savunur. Çünkü sistem kendisinde barındırdığı çelişkiler dolayısıyla yok olmaya eğilimlidir (2003:532). Yukarıda yapılan açıklamalara bakıldığında modern dünya sisteminin yeni bir olgu olduğu ortaya çıkar. Modern dünya sistemi, sahip olduğu karakteristik özellikler dolayısıyla geçmişten kopuşa vurgu yapmaktadır. Wallerstein’in tanımladığı modern dünya sisteminin en önemli özelliği ise sermayenin yine sermaye yaratma sürecidir. Kesintisiz sermaye birikimi, olarak adlandırılan bu süreç, sistemin en merkezî etkinliğini ve ayırt edici özelliğini temsil eder. Wallerstein’a göre daha önceki hiçbir tarihsel aşama, bununla karşılaştırılabilecek bir seviyeye varmamıştı. Wallerstein modern dünya sisteminde sermayenin görülmemiş derecede güçlü olduğunu savunur. Birikim yapabilmek için durmaksızın biriktirmek zorunluluğu vardır. Sistem içerisinde sermaye birikimi kadar önemli olan diğer bir unsur, sermayenin dağılımıdır.

UZUN ÖZET YOKSULLUK VE SOSYAL POLİTİKA GİRİŞ

Dünyada yaklaşık üç milyar insanın tecrübe ettiği yoksulluk, merkezi kavram ve olgusu refah olan sosyal politika disiplinin de en önemli konularından biridir. Yoksulluğun yarattığı sosyal sorunlara ve toplumsal risklere karşı toplumun refahı için alınması gereken önlemler ve planlamalar, yoksulluk olgusunu sosyal politikanın önemli alanlarından biri haline getirmektedir. İş, eğitim, barınma, sağlık, güvenlik gibi hizmetlere erişimin sistematik olarak engellenmesi ve toplumdaki çeşitli kaynakların adaletli dağıtılmaması yoksulluğa neden olmaktadır.

SOSYAL POLİTİKA TARİHİNDE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Modern bir sosyal olgu olarak yoksulluk, 16. yüzyılda Avrupa’da tarımda başlayan kapitalistleşme sürecine koşut olarak belirmiştir. Bu dönem öncesinde yoksulluk, kırsal kesimde ancak toplulukların ortak kaderi olarak görülüyor ya da kentlerde zenginlerin öte dünyadaki selametlerini sağladığı varsayılan bir hayır pratiği olan sadakanın alıcılarını niteliyordu. Modern bir bağlama oturan bu ilk sosyal yardım anlayışı, İngiltere’de tebanın geçim koşullarının belirli bir düzeyde tutulması konusunda Ortaçağın yeniden dağıtımcı teamüllerine bağlı kalan kraliyet tarafından çıkarılan çeşitli yasalarla, sanayi devriminin kalıcı sonuçlarının belirginleştiği 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar geçerliğini sürdürdü. İngiltere’de 1834’te çıkarılan Yeni Yoksullar Yasası’yla bir işte çalışan her birey hukuki olarak yoksulluk tanımının dışında bırakılmıştır. 1834 Yasası’nı ortaya çıkaran sosyo-ekonomik dönüşüm ve liberalizmin kamusal alan üzerindeki tartışılmaz tekeli, muhtaç konumda bulunanlara sosyal yardım ve destek pratiklerini, bütünüyle olanak sahibi bireyin vicdan ve seçimine bırakan hayırseverliğe dayalı, deyim yerindeyse negatif bir sosyal politika anlayışının da temelidir. Çoğu zaman modern Almanya’nın kurucusu olarak anılan Otto von Bismarck’ın, 1880’lerde işçi sınıfının ve bu sınıfın geniş bir bölümünün desteklediği Sosyal Demokrat Parti’nin devrimci eğilimlerini dizginlemek ve sınıfla parti arasındaki organik ilişkileri zayıflatmak amacıyla hazırladığı bir dizi yasa, sağlık, maluliyet ve emeklilik sigortalarını; yine Bismarck hükümetlerinin, tarihsel gelişiminde büyük pay sahibi olduğu Alman sanayi burjuvazisinin yoğun direnişine karşın çalışan haklarının bir parçası haline getirmiştir. Dünya Savaşlarının ve 1929 Bunalımının etkisiyle ortaya çıkan sosyal sorunlara yönelik 1943’te İngiliz Çalışma Bakanlığı bürokratu William Beveridge’in Keynes’in görüşleri temelinde yazdığı sosyal güvenlik raporu, 1944’te henüz daha savaş bitmeden ILO’nun düzenlediği Uluslararası Çalışma Konferansı’nda kabul görmüştür. Beveridge planı, hem tüm yurttaşları maluliyet, yaşlılık, işsizlik, hastalık ve hamilelik gibi belli başlı sosyal risklere karşı korumaya alması hem de herkese sisteme bireysel ve ailevi ekonomik koşullarından bağımsız olarak eşit katkı yapma yükümlülüğü getirmekteydi. Böylece Keynes ve Beveridge’in biçimlendirdiği ilkeler, birbiri ardından gelen reform yasalarıyla Batıda toplumun genel yaşam standartlarını yükselterek yoksulluğa bağlı sorunları önemli ölçüde ortadan kaldıran ve 1970’lerin ortalarına kadar süren Refah Devleti dönemini açmıştır. 1970’lerin sonundan itibaren etkili olmaya başlayan küreselleşmenin, sanayisizleşmenin, esnek üretimin, düzensiz yarı zamanlı çalışmanın hâkim olduğu neo-liberal ekonomik koşullarda yoksulluk, önemli bir toplumsal sorun olarak belirir. Yoksullukla mücadeleyi yine hayırseverlik düzeyinde ele alan, ancak bu kez devletleri toprakları üzerindeki nüfusu neo-liberalizme uyumlandırmakla yükümlendirerek sivil toplum kuruluşlarını, özel sektörü ve aileyi etkileşim halinde birer sosyal hizmet sunucusu olarak konumlandıran “yeni refah yönetişi” anlayışı kabul görmeye başladı. 1990’larda yeni siyasal ekonomik düzenin yarattığı sosyal sorunlarla baş etmek üzere yoksullukla mücadeleyi hayırseverlik düzeyinde ele alan "yeni refah yönetişi" anlayışında devletin yanı sıra sivil toplum örgütlerinin, ailenin ve piyasanın önemli rolü bulunmaktadır.

YOKSULLUK ÖLÇÜTLERİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Günümüzde yoksulluk tanımları ve ölçütleri, genel olarak mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk ve son yıllarda insan hakları ihlali olarak yoksulluk kavramları ekseninde tartışılmaktadır. Mutlak Yoksulluk, bir insanın yaşamını sürdürmek için gıda, barınma, giyinme, ısınma gibi temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayamaması durumunda ortaya çıkar. Göreceli yoksulluk, bir bireyin, yaşamını belli bir refah düzeyinde sürdürebilmesi için karşılanması gereken temel ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal ihtiyaçlarının da hesaba katılarak, o bireyin gelir düzeyinin, yaşadığı ülke ya da bölgedeki gelir medyanı ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. 1990’ların sonu itibarı ile sağlık, eğitim, yeterli barınma gibi hizmetlere erişimi, normal uzunlukta bir yaşam sürme beklentisi ve sürdürülebilir kalkınma nitelikleriyle birleştiren yeni bir ölçütler dizisini devreye sokan insani yoksulluk kavramı,

refah durumunun belirlenmesinde daha gerçekçi bir alt eşik olarak ele alınmaya başlamıştır. Bir insan hakları ihlali olarak yoksulluk olgusu ise yoksulluğu oluşturan koşulların varlığına dikkat çekerek sorumluluğu aile dışındaki kurumlara ve topluma yüklemekte, ekonomik ve sosyal haklara dikkat çekmektedir.

YOKSULLUK KURAMLARI

Sosyal bilimler içinde yoksulluğun nedenlerini ele alan farklı kuramlar mevcuttur. Yoksulluğun nedenleri iki temel başlık altında ele alınabilir. Birincisi, yoksulluğu bireysel yeteneklere, sorumluluklara ve disiplin anlayışına, tutumluluk derecesi gibi kişisel özelliklere bağlayan yaklaşım; diğeri ise onu sosyo-ekonomik sistemlerin işleyişine bağlı olarak değerlendiren, düşük ücret, yetersiz eğitim ve istihdam olanakları gibi ekonomik olumsuzluklar, sosyal dışlanma ve ayrımcılık gibi yapısal nedenler temelinde açıklayan yaklaşımdır. İşgücü piyasalarındaki dönüşümün, büyümenin dolaylı etkisinin, gelir dağılımı eşitsizliklerinin ve işsizliğin, demografik özelliklerin, aile yapısındaki dönüşümün, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve sosyal dışlanmanın neden olduğu ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemi temel alan yoksulluk kuramının yanı sıra yoksulluğu bireysel ve kültürel nedenlere göre açıklayan; coğrafi konuma bağlı olarak ele alan ve birikimli- dönemsel olarak belirebileceğini ileri süren yoksulluk çalışmaları mevcuttur.

YOKSULLUĞUN NEDENLERİ

Yüksek işsizlik oranı, sağlık sorunları, fiziksel engeller, duygusal sorunlar, yüksek miktarda sağlık harcamaları, alkolizm, uyuşturucu bağımlılığı, kalabalık aile, işten çıkarılma, mesleki beceri eksikliği, düşük eğitim seviyesi, kadınların geçindirdiği çocuklu hanelerin varlığı, gelir artışının sağlanamaması, etnik ayrımcılık, “sabıkalı” ya da “akıl hastası” olarak yaftalanma, iş olanaklarının sınırlı olduğu bölgelerde ikamet etme, boşanma, terk edilme ya da eş kaybı, kumar, bütçe sorunları ya da kaynakların etkin kullanılamaması, cinsiyet ayrımcılığı, suç mağduriyetine bağlı sonuçlar, çalışma karşılığı ahlaki değerler, eksik istihdam, düşük gelirli işler, zihinsel engellilik durumu, emeklilik yoksulluğa neden olabilecek faktörler arasında sayılabilir. Sermayenin küreselleşmesi ve sadece sınıflar değil, kimlikler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların giderek belirginleşmesiyle sosyal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan” yeni bir yoksullar tabakası oluşmuştur. “Yeni yoksullar” hem sosyal dışlanmayı hem de yoksulluğu bir arada yaşarlar. Yoksulluk sosyal dışlanmaya neden olabildiği gibi sosyal dışlanma da yoksulluğa neden olabilmektedir. Özellikle ailenin refah sunumunda aktif rol alması beklentisi ve aileye atfedilen toplumsal işlev, kadınların geleneksel rollerini pekiştirerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir. Devletin iyileştirici ve önleyici sosyal politika üretmedeki rolünün neo-liberal sosyal politika yaklaşımına uygun olarak küçülmesiyle kadınlar eğitim, sağlık ve istihdam politikalarından adil ve eşit bir şekilde yararlanamadıkları için Pearce’in kavramsallaştırdığı “yoksulluğun kadınlaşması” olgusu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yoksulluktan ve toplumsal risklerden etkilenen kadınların cinsiyetçi ideolojiye bağlı olarak toplumdaki kaynaklara ve gelire erişimi engellenebilmekte; yeniden üretimde önemli rol oynayan ev içi emekleri görünmez kılınmakta; kadınlar, yoksulluğu daha derin ve şiddetli yaşamaktadırlar.

GÜNÜMÜZDE YOKSULLUKLA MÜCADELE

Kapitalist toplumlarda süregelen yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarında temelde iki yaklaşım hâkimdir. Bunlardan biri, yoksulların durumlarının düzeltilmesini, olanak sahibi birey ve kuruluşların vicdan ve tercihlerine bırakan “hayırseverlik” yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temel varsayımları mülksüz insanın asli işlevinin ücret karşılığı çalışmak olduğu ve kamu kaynaklarının sosyal amaçlarla kullanımının kısıtlanması gerektiğidir. Diğeri ise insanın toplumsal yaşamını her koşulda sürdürebilmesi için vazgeçilmez haklara sahip olduğunu öne süren sosyal politika yaklaşımıdır. Sosyal haklara vurgu yapan bu yaklaşım, yoksullukla mücadeleyi bir tercih meselesi değil, zorunluluk olarak ele almakta ve gerekli önlemlerin alınması ve mücadele programları hâlinde sistemleştirilmesi için siyasi yetki mercilerine ve topluma sorumluluklar yüklemektedir. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını, toplumsal sorunların çözülmesini, olası risklerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan yoksullukla mücadele politikaları, günümüzün neo-liberal koşullarında devletin yasal olarak denetlediği sivil toplum kuruluşları, piyasa ve aileye ortak sorumluluklar veren, öte yandan bu kurumların rol ve sınırlarını muğlaklaştıran yeni refah yönetişimi anlayışına uygun olarak yapılanmaktadır.

GELİŞME, GÖÇ VE SOSYAL HAREKETLİLİK

Sosyal gelişme kavramının odak noktası insandır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan sosyal değişmeyi fırsata dönüştürme adına insani gelişme düzeyi, sosyal gelişme kuramlarında temel belirleyici unsur olmuştur. Günümüzde sosyoekonomik, sosyokültürel ve sosyodemografik açıdan hızlı bir değişim yaşanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda (HDR) insani gelişme kavramına vurgu yapılmış, ülkelerin ve bireylerin gelişme süreçlerinde karşılaştıkları sorunları çözmek için öneriler geliştirmek amaçlanmıştır. UNDP ekonomik büyümenin, bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında temel materyalleri genişletebileceğini fakat bu durumun ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında doğrusal bir ilişki yaratmayacağını vurgular. Esas olan, kamu ve aile kaynaklarının büyüklüğü ile kullanım şekli arasındaki ilişkidir. İnsani gelişme düzeyini ve değişim hızını etkileyen makroekonomik faktörler; uluslararası ekonomik değişmelere bağlı olarak meydana gelen değişimler, ekonomik büyüme, gelir dağılımı politikaları, ekonominin sektörel yapısı, bütçe büyüklüğü, ekonomik ve sosyal öncelikler, kamu sosyal harcamalarının yapısı ve sosyal harcama öncelikleridir. Sosyalizasyon sürecinin temeli sayılan aile olgusu, insani gelişmenin de önemli bir unsuru konumundadır. Aile, insani gelişme için maddi katkı sağlamakla beraber, çocukların beslenmesi, eğitilmesi, korunması gibi alanlarda da maddi olmayan katkı sağlamaktadır.

SOSYAL GELİŞME Sosyal gelişme, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine gelmesini sağlamak amacıyla uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel bir süreç olarak tanımlanabilir. David Hulme ve Mark Turner (1997) sosyal gelişmeyi, geleceğe yönelik daha iyi bir yaşam olarak tanımlarken; Dudley Seers (1969) sosyal gelişme için önemli olanın temel gereksinimlerin standardizasyonu olduğunu belirtmiş, insani gelişim ile toplumun gelişiminin eş değer olduğunu savunmuştur. Robert Chambers (2013) kırsal gelişme üzerine yapmış olduğu çalışmalarda, toplumların gelişmişlik seviyelerine göre talep ve stratejilerin farklılık göstereceğine vurgu yapmıştır. Chambers, gelişmemişliğin en büyük sorun olduğunu, bunun da temelinde beşeri kaynakların farkında olamamanın yattığını söylemiştir. Fernand Braudel (1979) tarihsel olarak dünyadaki ekonomik düzenin birbirine bağımlı olduğunu belirtmiştir. Braudel, güç dengesinin ülkelerin birbirlerine ekonomik olarak bağımlılıklarına bakarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Griffin ve McKinley (1993) gelişmekte olan ülkelerde gelişmeyi engelleyici unsurları ortadan kaldırmak ve gelişmiş ülkeler düzeyine gelebilmelerini sağlamak amacıyla gelişme politikalarının uygulandığını belirtmektedirler. Griffin ve McKinley'e göre gelişmekte olan ülke bireylerinin ihtiyaç ve beklentileri salt ekonomik büyümeyle karşılanamaz. Gelişme, başarılı ekonomik sonuçlarla beraber yaşam kalitesinin de yükseltilmesini sağlayan bir süreçtir. McGranhan (1985) evrensel anlamda gelişmenin nihai amacının, sağlık, eğitim ve gelir alanlarında insani koşulların iyileştirilmesi olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle gelişme, toplumların üretim potansiyelini artırarak herkese eşit fırsat ve olanakların tanınmasını sağlayarak, evrensel kabul gören yaşam standartlarına ulaşabilme olanaklarını sağlayan bir süreçtir. Erkan, sanayi devrimi ile sosyal yapının parçalandığını ve bu parçalanmanın uzun vadede insanlığı onarılamaz sorunlara sürükleyeceğinin fark edildiğini, bu yüzden sosyal bütünleşmeye yönelik politikaların geliştirilmeye başlandığını iddia etmektedir. Tomul, 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin ekonomik krizi atlama amacıyla giriştikleri ekonomik ağırlıklı uyum politikalarının insani gelişmeleri olumsuz yönde etkilediğini, iç çatışmalara ve bunalımlara neden olduğunu savunmaktadır. İnsani gelişme kavramı bütün temel ihtiyaçlar ve refah konularını içermekle birlikte daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. İnsan tercihlerini genişleten bütün ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel süreçler insani gelişmeye yönelik bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir.

Göç Olgusu: Kısa Bir Bakış Farklı toplumların yapısındaki değişimde göçün çok önemli bir yeri vardır. Göç, tarih boyunca doğal felaketler, kuraklık, yoksulluk, savaş gibi sebeplerden ötürü daha verimli topraklar bulma, daha iyi koşullar arama, doğal ve sosyal çevreye daha uyumlu olma gibi amaçlarla bir yerden başka bir yere geçici ya da kalıcı bir hareketlilik olarak tanımlanabilir. Göç olgusu bir sosyal hareketlilik olmasına rağmen, bu hareketlilik tek bir faktöre dayandırılmaz. Giddens'a göre en büyük göç süreci, sömürgecilik tarihiyle başlar. On beşinci yüzyılın sonunda yeni keşfedilen yerlere milyonlarca Avrupalı taşınmış ve köle ticareti yoluyla köleler ve aileleri eski kıtanın yanı sıra yeni yerlere götürülmüşlerdir. Giddens, bu sosyal olayı tarihin en büyük göç hareketi şeklinde adlandırırken; 350 yıllık bu sürecin ırkçılığın, etnik ilişkilerin, eşitsizliğin / eşitliğin, sivil

hakların, adaletin, yurttaşlığın, bütünleşme ve karşılığın doğmasına ve yeniden şekillenmesine yol açtığını savunmaktadır. Göç olgusu, sosyolojik açıdan bakıldığında, tarih boyunca gerçekleşmiş, şu anda devam eden ve gelecekte de sürecek bir sosyal gerçekliktir.

Göçü zaman, mekan ve aidiyet boyutlarıyla ele alarak anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyoloji, aynı zamanda, göçmenlerin yeni toplumla etkileşimi, sorunları ve kabul eden toplumun göçmenlerle ilgili entegrasyon süreçlerini de kesitsel ya da süreçsel olarak hem makro hem de mikro düzeyde inceler. Oktik ve Değer (2013), sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla göçün daha da bireyselleştiğini ve sosyal hareketliliği de farklı bir boyuta sürüklediğini savunmaktadır. İşin yoğun olduğu ya da emeğe gereksinim duyulan yerlere doğru gerçekleştirilen göç, başta pazar ekonomisini, çalışma dinamiklerini, şirketler arası ve uluslararası ilişkileri, toplumların gelişmişlik düzeylerini, mekânları, küçük yerleşim birimlerinden devasa metropollere kadar tüm dünyayı bir değişime ve dönüşüme sürüklemiştir. Bu süreçler, sosyal ilişkiler bazında aile, siyaset, ekonomi, din, kültür ve eğitim alanında karşılıklı olarak etkili olmuştur.

Göç olgusu bir sosyal hareketlilik olmasına rağmen, bu hareketlilik tek nedenli bir faktöre dayalı değildir. Oktik ve Değer'e göre; öncül kuşakların sadece maddi durumunu yükseltme amacıyla göç etmesi ile sonraki kuşakların göç edilen yerde yaşamlarını sürdürmesi aynı bağlamda değerlendirilmemelidir. Diğer nesillerin yaşamını orada göçmen olarak sürdürmesi, maddi durumlarının yanı sıra, kendilerini o toplumdaki refah düzeyi, norm ve değerlerinden ya da ailelerinin geldikleri toplum/ülke ile bağlarının zayıf veya hiç olmamasından kaynaklanabilir. Buradan hareketle; öncül göçmenler için tetikleyici unsur para iken, sonraki nesiller için tetikleyici unsurun refah düzeyi ya da yaşam şekli olduğu varsayımını da gözden kaçırılmamalıdır (Oktik ve Değer, 2013: 108-109). Göç, bireyin yaşadığı yerdeki hoşnutsuzluktan ötürü yer değiştirmesi olarak tanımlanırsa bu tanımlamadaki birey, sosyal koşullar çerçevesinde, sosyal gerçeklikle etkileşimde bulunan birey olarak nitelendirilmelidir. Her göç süreci, sosyal tabakanın sadece en alt kısmı tarafından gerçekleştirilmemekle beraber, hoşnutsuzluktan veya tamamen olumsuz nedenlerden kaynaklanan ve her daim olumsuz sonuçlanan bir süreç değildir. Örneğin; 1950'li yıllarda Türkiye'deki iç göç, statü kazanmak için görece varsıl olan kesim tarafından gerçekleştirilmiştir (Oktik, 1997: 81). Sosyal Gelişme Sürecinde Göçmen Kimliği Göç ve gelişme arasındaki ilişki üzerine tartışmalar yeni bir olgu değildir. II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma çerçevesinde, gelişmiş Batılı ülkelere artan göç, göçün, göç veren ülkelerin kalkınması üzerindeki etkilerinin de tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal gelişme sürecinde göçmen kimliğinin zaman içinde, kültürel olarak çoğunluğa benzemesi ve devlet politikaları aracılığıyla bu yönde zorlanması gelişme ve göçe yeni bir boyut getirmiştir. Ev sahibi toplum, göçmenlerle etkileşime açık olursa ancak o zaman uyumlu bir değişmeden söz edilebilir. Yabancı bir ülkeye göç etme sonucunda, anavatanındaki sosyal grup üyelerini birbirine bağlayan tüm sosyal bağların çözülmesine yol açan kopuşa odaklanan Chicago Okulu'na göre, gerçek asimilasyona götüren ilk adım, göçmenin terk ettiği ortamın, yerel sosyal ilişkilerin canlandırılmasından hareketle, yeni ülkede tekrar kurulmasından geçmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM), uygun bir biçimde yönetilen uluslararası göçün ülkelerin kalkınmasına ilişkin önemli bir potansiyel oluşturabileceği düşüncesini taşımaktadır. IOM özellikle, beyin göçünün ters etkilerini gidermek amacıyla, nitelikli göçmenlerin ülkelere geri dönmesini kolaylaştırma; kısa dönemli göç ve beyin dolaşımını teşvik etmek üzere çeşitli programlar oluşturmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2000'li yılların başından itibaren, göç ve gelişme tartışmalarına ortak bir diğer uluslararası kuruluştur. ILO, Birleşik Krallık Uluslararası Gelişme Departmanı ile ortaklaşa "Gelişmekte Olan Ülkelerden Nitelikli İşgücü Göçü: Etki ve Politika Analizi" başlığı altında, farklı bölgesel düzlemlerde araştırmalar yürüterek göçmen havaleleri, geriye dönüşler ve geçici göç akımlarının teşviki gibi, başlıklar altında, göç ve gelişme ilişkisini değerlendirmişlerdir. Göç ve gelişme alanındaki tartışmaların son yıllardaki dönüm noktalarından bir diğeri ise, Aralık 2003'te, BM Genel Sekreteri Kofi Annan öncülüğünde, Uluslararası Göç Küresel Komisyonunun (GCIM) kurulmasıdır. Komisyonun görevi, uluslararası göçe ilişkin, tutarlı geniş ve küresel ölçekli çerçeve bir yapı hazırlamak olarak tanımlanmaktadır. GCIM'in amacı, uluslararası göç yönetişiminin nasıl güçlendirileceğine ilişkin öneriler sunmaktır.

Göçmen politikaları arasında bazı yakınlaşmaların olduğunu iddia eden Castles ve Miller'a göre, eski sömürgeci ülkeler daha kısıtlayıcı göçmen politikalarına başvururken, eski misafir işçi ülkeler daha ılımlı politikalar yürütmektedir. Castles ve Miller, göçmenlerin bilinçlenmesinin göç politikalarının en önemli etkilerinden biri olduğunu belirtirler. Kalıcı göçün kabul edildiği ve göçmenlerin güvenli oturma statüsü ve tüm sivil haklardan yararlandığı ülkelerde, göçmenlerin uzun dönemli bir perspektif sahibi olmaları mümkünken kısa süreli misafir mitinin geçerli olduğu ülkelerde, göçmenlerin daha çatışmacı bir perspektife sahip olma ihtimalleri yükselecektir (Castles ve Miller, 2008: 328-329). Oktik ve Değer, çoğu göç çalışmacısı gibi, göç edenlerin yeni çevrelerine, kendi değerlerini taşıdıklarını ve kültürlerini yansıtmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir (Oktik ve Değer, 2013: 114-115). Yeni çevreye önceki değer yargılarının, kültürün yansıtılması, yeni çevrenin benimsenmiş olduğu fikrini yaratsa da göç edilen yerin, geride bırakılan memlekete benzetilmeye çalışılması, kapalı bir

topluluk yapısını doğurabilir. Eğitim, Gelişme ve Göç Gelişme sürecinin temelinde bilgi, dolayısıyla eğitim yatmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılar bilgi ve iletişim teknolojisinde sağlanan gelişmelere paralel olarak hızlı bir değişim içindedir. Ekonomik gelişme sürecinde bilginin ilk kez temel kaynak olarak maddenin ve enerjinin önüne geçmesi, bilgiyi tüm ülkeler ve üretimler için stratejik bir konuma getirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki temel farklılık, bilgiyi üretme ve kullanma kapasitesine dayanmaktadır. Bilgiyi üretme ve kullanma kapasitesi ise insanın eğitim düzeyine ve becerilerine bağlıdır. Dünya Bankası'nın Dünya Gelişme Raporu'nda (WDR) eğitim olgusuna sosyal, ekonomik ve siyasal gelişme açısından ön koşul olarak bakılmıştır. Bireylerin yaşadıkları dünyayı anlama, zekâlarını ve deneyimlerini zenginleştirme, bilinçli bir yurttaş, bilinçli üretici ve tüketici tercihlerinde bulunma, bilgiyi üretme, ulaşma ve kullanabilme eğitimin insanlara sağladığı temel olanaklardır.

Gelişme süreci, toplum yapısında olumlu bir değişim sağlamayı hedefler. Bu değişime uygun ortamı yaratacak ve geliştirecek olan eğitimidir. Bireysel ve toplumsal açıdan eğitimin rolü değişim, üretim ve verimlilik temellidir. Eğitim sisteminin sosyal işlevlerini inceleyen Bourdieu, sistemin okula gelenlerin hepsinin aynı geçmişten kabul ettiğine vurgu yaptığını söylemektedir. Bourdieu'ye göre eğitim sistemi üst sosyal sınıfın egemenliği altındadır, dolayısıyla bu sistemdeki başat kültür "kültürel sermaye"dir. Bu sermayeye sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki fark, eğitim sisteminin sonucunda da yeniden görünmektedir. Gelişme, göç ve göçmenliğin tüm kesiştiği noktalarda bir sosyal kurum olarak eğitime de dahil olduğu görülmektedir. Burada eğitimin önemi, görece gelişmiş ev sahibi toplumun göçmenlere, sadece ucuz iş gücü ve tüketici olarak değil, sosyal sistemin bir parçası olarak bakmasını anlatabilmesinde yatar.

SOSYOLOJİDE TABAKALAŞMA VE GELİŞME İLİŞKİSİ

Pek çok tabakalaşma biçimi oluşmakta, ortadan kalkmakta ya da dönüşmektedir. Süregiden eşitsizlik hâlini bozarak toplumsal yapıyı dönüştürme gücüne sahip olan temel iki unsur ise hiç şüphesiz bilgi ve teknolojidir. Dini yapılar ise genellikle toplumsal yapıyı kristalleştirirken kimi özel örneklerde toplumsal gelişmenin dinamiğini oluşturabilmektedir.

Klasik Tabakalaşma Türleri Kölelik: Aidiyet duygusunun sahiplenme güdüsüyle perçinlendiği, insanın bir meta olarak alınıp satılabildiği, sisteme kölelik denir. Kölelik sosyal eşitsizliğin en aşırı hâlidir. Kölelik ekonomik açıdan emeğin serbest olmadığı bir sistemdir ve bu sistemde kölelik üretim araçlarının bir uzantısıdır. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden 19.yy.'ın sonlarına kadar, evrensel düzlemde kölelik kurumunun varlığından bahsedilebilir. Kültüre ve toplumsal yapıya göre değişen kölelik hak ve statüleri ise değişiklik gösterebilmektedir.

Kast: Kast sistemi toplumsal yapının çok boyutlu ve geçişsiz eşitsizliklerden oluşmasıdır. Kast sistemlerinde eşitsizlik durağandır ve yeniden üretilir, genellikle bir inanca bağlıdır ve bu inanç çoğunlukla reenarnasyon ile ilişkilidir. Kast sistemini toplumsal değişim ve dönüşümün önünde bir engel olarak görmek mümkündür. Kast sistemi toplumsal değişime engel olmasa bile onu önemli ölçüde yavaşlatacak bir toplumsal sistemdir.

Zümre: Türkçe karşılığının 'imtiyazlı tabaka' ya da 'zümre' olarak ifade edilen 'stand' türü tabakalaşmanın tarihteki en bilinen örneği ise feodal yapıdaki Avrupa Orta Çağı'dır. Kast sistemindeki gibi tabakalar zümre sisteminde de vardır, lakin tabakalar arası geçiş nispeten mümkündür. Zümrenin sosyal statüsü, ayrıcalıkları, hakları ve ödevleri kapsayan bir yaşam paketini ifade etmekteydi. Zümre sistemini içerisinden doğan bir zümre bu sistemi yıkmıştır. Söz konusu zümre kent varisleri yani burjuvalardır.

Sınıf: Sınıf yapısı bakımından kendisinden önceki tabakalaşma türlerinden pek çok noktada farklılık gösterir. En temel fark, en azından teoride, toplumsal hareketliliği sınırlayan hiçbir hukuki ya da sosyal etmenin olmamasıdır. Sınıfsal tabakalaşma endüstriyel üretimin toplumsal kategorizasyonudur, ekonomik temellere ve en azından teoride fırsat eşitliğine dayanır. Fırsat eşitliğinden kasıt ise ebeveynlerinin toplumsal sınıfı ne olursa olsun birey, vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devletten hizmet olarak aldığı temel eğitim ve sosyal haklarla üst bir sınıfa dâhil olabilir. Sınıfsal farklılıklar ekonomik yapıyla ilişkilidir. Özellikle mülkiyet ve ekonomik imkânlarla meslekler kişinin sınıfsal durumunu belirler. İşçi ve işverenden oluşan modern endüstriyel toplumun sınıflı yapısı geçen yıllar boyunca çok katmanlı sınıflı toplum yapılarını beraberinde getirmiştir. Bütünlüklü olarak bakıldığında orta sınıf olarak adlandırabileceğimiz bu kesimin oluşum süreci kapitalist sistemin gelişim süreciyle de doğrudan ilintilidir. Feodal Avrupa'nın tarımsal üretimi, sanayi üretimine dönüştüğünde köylüler (serfler) de işçilere dönüşmüştür. Hızla artan kentsel nüfus kentleşmeyi hızlandırmıştı ve ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda sağlık, eğitim, barınma vb. düzenlemeler hem hukuki hem de fiilî olarak yapılmaktaydı. Tabakalaşma Gelişme İlişkisi Tabakalaşma analizi yapan akademisyenler artık bilinçli şekilde, bireylerin sistem içerisindeki eyleme, faillik kapasitelerine odaklanmışlardır. Tabakalar arasında statü, servet, güç ve yaşam tarzı gibi unsurlar pek çok eşitsizlik yaratır. Tabakaların günümüzde keskin sınırları olmamakla beraber geçişken bir yorum olarak hiyerarşik biçimde sıralanan üst, orta ve alt tabakalardan bahsetmek her toplum için mümkündür. Gelişmiş ülkelerin daha eşitlikçi gibi görünen gelir dağılımı piramidinin iki ucu arasındaki fark inanılmaz ölçülerde büyüktür. Sermaye de artık dijitalleşmiştir, bir yere, bir ülkeye, hükümet ilişkilerine doğrudan bağlı değildir ve dünya üzerinde emeğin ucuz olduğu yerlere, ülkelere doğru akmaktadır.

Alternatif Tabakalaşma Türleri Yeni Orta Sınıf: Geleneksel orta sınıf içerisinde yer alan mavi yakalı işçilerin sayısı azalırken, kol gücü yerine beyin gücüyle çalışan beyaz yakalıların sayısını artırmış ve servis sektöründe önemli bir büyümeye neden olmuştur. Yeni orta sınıf geleneksel orta sınıftan farklı, mülk sahibi olmayan, daha prestijli işlerde çalışan, yabancı dil(ler) bilen, bilgi düzeyi oldukça yüksek, entelektüel eğilimleri ağır basan bir sınıf özelliği göstermektedir. Başka bir ifadeyle yeni orta sınıf; sermaye ile emek arasında sınırları belirli olmayan bir konumu paylaşan ama homojen olmayan toplumsal tabakalar topluluğudur.

Sınıf Altı: Ekonomik yoksulluk sosyal ve siyasal statü açısından dezavantajlı kesimler üretir Bu dezavantajlı kesimlerin önemli bir boyutunu sınıf altı olan kesimler karşılar. Sınıf altındaki kimseler, ekonomik imkânlardan yoksun olmanın yanı sıra, sosyal yaşamın da dışındadırlar. İşgücü piyasasına ait

değildirler, hiyerarşik olarak sınıfsal yapının dışındadırlar ve tekrar bu yapıya dâhil olmak için neredeyse hiç bir yolları yoktur. Kâğıt üzerinde var olan vatandaşlık hakkından faydalanamayan bir toplumsal kesimdir sınıf altı. Sınıf altı, varlıktan yoksunluğa ek olarak toplumsal itibardan ve saygıdan da yoksundur. Yoksulluğu birbiriyle ilintili üç katman hâlinde sınıflandırmak mümkündür: Sürekli yoksulluk, çevre-mekânsal yoksulluk ve sınıf altı yoksulluk.

Aylak-Turist: Aylak kavramı eyleme yetisinden mahrum olma, ekonomik yetersizlikler sebebiyle fail olamama anlamına gelmektedir. Turist kavramı ise aylağın tam tersi anlamda, eyleme kapasitesi bulunan, ekonomik yeterlilikleri sayesinde fail konumunda olan kesimleri ifade etmek için kullanılır. Birlikte yaşama analojisiyle küreselleşmenin ve sermayenin yeni formunun getirdiği belirsizlikler ve süresiz rutinler sermayeyi elinde bulundurmamaları için tek taraflı çaresizlik yaratmaktadır. Bu tek taraflı çaresizlik, kısmen küresel haldeki emek piyasaları, ucuz iş gücü ve düşük ücret durumu ile birleştiğinde insanları küreselleşmenin nimetlerinden faydalananlar ve sermayeyi yaratmalarına rağmen küreselleşmenin nimetlerinden faydalanamayanlar, yani turistler ve aylaklar olarak ikiye ayırır.

Prekarya: Küresel ekonominin iş piyasalarında çalışan ve çalıştığı işin sürekliliği üzerinde bir yaptırımı olmayan çoğunluğu beyaz yakalı, bir bakıma yeni orta sınıfa dâhil olması beklenirken aldıkları eğitime nazaran çalıştıkları işin statüsü beklenen düzeyin altında kalan kimseleri ifade eder prekarya. Kısaca, oluşmakta olduğu iddia edilen prekarya sınıfı sosyoekonomik tedirginlik yaşayan, "güvenceliksizliler" olarak ifade edilebilir.

İmparatorluk-Çokluk: İmparatorluk ve çokluk kavramları, küresel çapta günümüz toplumsal yapısının, sermaye ve iktidar ilişkileri bağlamında analizi sonucunda ortaya çıkmış kavramlardır. İmparatorluk ve çokluk; ekonomik düzen temelli olmakla birlikte sermayenin şekli, aidiyeti ve nerede olduğu konularını sorgulayan ve bunların yanı sıra ulus devleti aşkın düzenleme mekanizmalarını ve sermayenin tahakküm gücünü irdeleyen kavramlardır. İmparatorluk, alternatif kavramların neredeyse tümünde bahsedilen sermayenin yapısındaki farklılaşmanın doğrudan sonucu olarak oluşan görünmez yapıdır. İmparatorluk dünya ekonomisinin efendilerini, en zenginleri, elit tabakayı ve ulus devletlere ve hatta ulus aşırı organizasyonlara karşı ellerinde bulunan ekonomik temelli yaptırım, tahakküm gücünü ifade etmektedir. Çokluk ise sermayenin tahakkümünde olan görece geniş halk kitlelerini ifade ederken ayrıca bir farkındalık düzeyine erişilmesi durumunda toplumsal yapıyı da dönüştürebilecek bir gücü ifade eder.

Küreselleşme: Ekonomik, Politik ve Kültürel Altyapı Son otuz beş sene içerisinde ulus-aşırı etkileşimlerde (üretim sistemleri ve finansal transferlerden, medya aracılığıyla dünya çapında bilgi ve imge akışı veya turist/ göçmen işçiler/sığınmacılar gibi kitlesel hareketlere kadar) çarpıcı bir yoğunlaşma gözlenmektedir. 1980'lerden sonra yaşanan bu süreci bilim insanları ve politikacılar "küreselleşme" olarak adlandırdılar. Kısaca, bir önceki modernleşme ve kalkınma kavramlarında olduğu gibi küreselleşme kavramında da betimleyici, öngören (Washington Konsensüs) ve analitik bileşkenler vardır. Analitik olarak ele aldığımızda, küreselleşme kavramının dünyada yaşananları aydınlatmak yerine maskeleyeceğini söylemek yerinde olacak iken; küreselleşmenin kendiliğinden gelişen ve dünyayı bütünleyen bir süreç olduğunu iddia etmek çok da yerinde bir tespit değildir. Zira herkes tarafından küreselleşme sürecinin belirli merkezler tarafından bilinen kararlar sonucu başlatıldığı ve her ne kadar teknolojik gelişmeler sayesinde bir ölçüde finansal, üretim ve tüketim düzeyinde ekonomik entegrasyon sağlanmış olsa da küreselleşmenin Kuzey-Güney, gelişmiş-gelişmekte olan, çevre-merkez gibi ayrımları ve onların yarattığı eşitsizlikleri ortadan kaldırmadığı bilinmektedir. Teknolojik Gelişmeler Dünya, 1970lerin başında ortaya çıkan dünya ekonomik kriziyle hemen hemen eşzamanda "bilgi teknolojisi devrimi"yle karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak mikro elektronik, bilgi işlem ve telekomünikasyon alanlarındaki eş etkin gelişmeler sonucu masaüstü bilgisayarlar kullanıma girmiştir. Bilgisayarların gündelik hayata dâhil olmaya başlaması günümüzde küreselleşmenin gücüne bakıldığında önemli bir konumda durmaktadır. Teknolojik devrimin bir diğer bileşeni olan gen teknolojisi ise 1970'lerde yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Böylece II. Dünya Savaşı'ndan sonra mikrobiyoloji ve kimya alanlarındaki buluşlar genetik mühendisliğinin önemini arttırmıştır. Doğal olarak bilgi teknolojisindeki bu gelişmeler kapitalizmin işleyişini de etkilemiştir. Son 35 senede oluşan küresel piyasalar bu dönüşüm sonucu ortaya çıkmıştır. Bireyler arasındaki bu yeni iletişim biçimi gelişmiş ülkelerin yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerdeki yaşayan insanların da hayatlarında gözlenebilir bir değişime yol açmıştır. Ekonomik Küreselleşme II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ekonomik sistemin 1970'lerde krize girmesi küreselleşmeye bu boşluktan büyümesi için önemli bir çıkış noktası göstermiştir. Amerika, bu düzendeki rolünü doları serbest bırakarak kendi ülkesindeki ekonomik krizle baş etmek için doları finans piyasalarında dalgalanmaya bırakmıştır. Amerika'nın bu kararından sonra diğer ülkeler de aynı uygulamalara geçince, dünyadaki zengin ülkelerin çoğunda sermaye kısıtlamaları zamanla ortadan kalkmıştır. Ekonomideki bahsi geçen değişime eşlik eden diğer bir unsur da Neo- liberal ekonomik düşünce ve politikaların giderek önem kazanmasıdır. Neo- liberal teorinin arka planında yatan ana düşünce, ulus-devletin vatandaşlarının sosyal refahı için kamusal mal ve hizmetleri tedarik etmesi yerine, piyasaların daha verimli hale gelmesidir.

Neo-liberalizmi savunanlar devlet müdahalesini iki açıdan sakıncalı buluyorlardı: kalkınmakta olan ülkelerin ekonomileri şişirilmişti ve yozlaşan bürokrasisi ülke yararına olan ekonomik yatırımları siyasi elitlerin yararı için kolaylıkla iptal edebiliyordu. Neo-liberal ekonomi politikalar ilk olarak Amerika ve İngiltere'de uygulamaya konuldu ve daha sonra diğer gelişmiş ülkelere yayıldı. Amerika ve onun müttefikleri tarafından kontrol edilen Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi finans kuruluşları ise bu uygulamaların öncüleri olma görevini üstlendi.

Özellikle de değişmekte olan ekonomik düzende karşılaştıkları zorluklarla baş etmek için mali desteğe ihtiyaç duyan daha gelişmemiş ülkelere IMF gibi kuruluşların sundukları Neo-liberal reçete yardım karşılığı dayatılmıştı. "Washington Konsensüs" olarak da adlandırılan bu reçetenin üç ayağı vardır:

- Ekonomik istikrar,
- Ekonominin yeniden yapılandırılması,
- Siyasetin yeniden yapılandırılması.

Zamanla IMF, sadece Latin Amerika ülkelerine değil, sosyalist ülkelere de ekonomilerini dış açmalarını şart koştu. Bütün bunların sonucunda Demir Perde yıkıldı. 1978'den sonra dünyanın en büyük ekonomisi olan Çin yavaş yavaş kapitalist sisteme dâhil olmaya başladı. 1990'ların başında Washington Konsensüs en azından üç cepheden saldırıya uğradı. İlk ve en önemli eleştiri, Birleşmiş Milletler gibi önde gelen kuruluşlarla çalışan uygulayıcılardan geldi. Bu kişiler, ekonomik liberalleşme ve yeniden yapılanma başladıktan sonra, kalkınmakta olan ülkelerin en fakir nüfusunun hayat kalitesinin önemli ölçüde kötüleştiğini belgelediler ve "sürdürülebilir kalkınma" modeline geçilmesini önerdiler. İkinci eleştiri aktivistler, sosyologlar ve disiplinlerarası çalışan feministlerden geldi. Bu kişiler yapısal uyum programlarıyla yoksulluk arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu iddia

ettiler. Çalışma hayatındaki bu dönüşüm özellikle kadınları olumsuz olarak etkiledi. Yoksullaşmanın artması sonucunda çoğu kadın iş hayatına atılmak zorunda kaldı. Buldukları işler de genellikle enformel sektör veya ihracatçı imalat sektöründeki az ücretli-düşük kaliteli işlerdi. Washington konsensüs'e üçüncü eleştiri de ekonomist Alice Amsden'den geldi. 1989'da yayınladığı kitabında Amsden, Güneydoğu Asya ülkelerinin kalkınma başarılarının uygulanan neoliberal politikaların mucizevi sonucu olmadığını, Güney Kore hükümetinin müdahaleci politikalarından örnekler vererek ispatlamaya çalıştı. Siyasal Küreselleşme Küreselleşme literatüründe siyasal küreselleşme çok tartışılan bir konu olmuştur. Genelde ele alınan konular küresel güçlerin etkisiyle ulus-devletin önemini kaybetmesi, ulus-aşırı ağların ve akıntıların ortaya çıkması ve sınırların ortadan kalkması veya yeniden çizilmesi ile ilgilidir. Dünyada en yaygın siyasal küreselleşme hiç kuşkusuz parlamenter demokrasidir ve ulus-devletin ortaya çıkışıyla eş zamanlıdır. 1991'dan sonra Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin birer birer yıkılmasını takiben demokrasi evrensel olarak kabul gören bir yönetim biçimi hâline gelmiştir. Bu bağlamda küreselleşme ulus-devleti yok saymamakta, aksine onun dünya çapında kabul görmesini sağlamaktadır. Meşhur "tarihin sonu" tezi ise bunu yanlış yorumlayarak ideolojilerin sonu geldiğini iddia etmiştir. Oysa liberal demokrasinin dünyada yayılması ideolojileri ortadan kaldırmamış, hatta çok sayıda farklı ideolojilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öte yandan demokrasinin küreselleşmesi, "Yeni Dünya Düzeni"nin temelini oluşturmuş ve genellikle de Amerika'nın küresel güç olması ve Körfez Savaşı, Afganistan ve Irak'ın işgali gibi savaşların meşrulaşmasıyla ilişkilendirilmiştir. Siyasal küreselleşmenin ikinci boyutu küresel normatif kültürün giderek ön plana çıkmasıdır. Bu süreç küresel jeopolitiklerden bağımsız - hatta ona karşı - gelişmiştir. Genelde bu hukuk ile ilgilidir. Bunlardan bir tanesi, kültürel kozmopolitanizmin temelini oluşturan ve aynı zamanda çevreciliği de ilgilendiren, insan haklarıdır. Günümüzde kültürel iletişim ve popüler kültürün olduğu gibi siyasal iletişim de küresel boyuttadır. Siyasal küreselleşmenin üçüncü boyutu ise küresel sivil toplumdur. Ulus devletlerden meydana gelen Birleşmiş Milletler' den onu ayıran en önemli özellik çok merkezli ve sınır tanımaz olmasıdır. Küresel sivil toplum, ağlar ve akıntılardan ve yeni iletişim kaynaklarından oluşur. Amacı birey-devlet-toplum ilişkisini belirlemektir. Kültürel Küreselleşme Şüphesiz kültürel küreselleşmenin en etkin aracı telekomünikasyon alanındaki yeni gelişmelerdir. Özellikle internet kullanımı insanların değişik kültürleri tanımalarını ve yaşayan insanlarla iletişim kurmasını son derece kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Kültürel küreselleşme hakkında yazan bazı yazarlar, bu kültürel etkileşimin sonucunda dünyaya tek bir kültürün hâkim olacağını, yani yerel kültürlerin giderek önemini yitireceğini, öne sürmektedirler. Küreselleşme teorilerinden önceki dönemde kültür, ulus-devlet ile ilişkilendirilmekteydi. Genelde kültür, belirli sınırlar içinde yaşayan sosyal (etnik) bir grubun yerel, nispeten uyumlu ve kendi içinde tutarlı normları, varsayımları ve pratikleri olarak tanımlanırdı (Douglas J. Goodman, 2007, s.332). Küreselleşme sürecinin ulus-devleti zayıflattığını ve uzun vadede onu kaldıracağını varsayan bazı yazarlar, zamanla yerel kültürlerin yurtsuzlaşacağını, geleneksel inanç ve bağların kalkacağını ve hâkim kültürün egemen olacağını ileri sürmektedirler. Kısaca, küreselleşmenin kültürel bir etkisi vardır ama küresel bir kültürün oluşup oluşamayacağı tartışmalıdır. Melez kültürler belki oluşabilir fakat tüketim kültürünün yayılmasında küreselleşmenin etkisi inkâr edilemez. Kültür Endüstrisi ve Küreselleşme İlişkisi Kültür Endüstrisi kavramı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Theodor Adorno (1903-1969) ve Max Horkheimer (1895-1973) öncülüğünde Almanya'dan göç ederek ABD'ye yerleşen sosyal bilimci benimsenmiş fikir adamlarıyla oluşturulmuştur. Frankfurt Okulu mensupları olan bu oluşum, temelde Alman filozof Karl Marx'ın metodolojisini benimsenmişlerdi. Onlara göre, Faşizm, uygulamada Naziler, sanatı da içeren kültürü propaganda nesnesi haline getirerek kitleleri yönlendirmek ister. Kitle kültürü bu ekseriyette oluşturulmuş bir kavramdır. Kültür endüstrisinin çatısını oluşturan kitle kültürü, toplum içindeki bireylerin başboşluğuna gönderme yapmaktadır. Adorno ve arkadaşları Nazi İktidarının dünyaya travma getirdiğini düşünmektedirler. Kültür endüstrisi ile özetle, bireyler tek tipleştirilecektir. Kültür Endüstrisinin düşünceleri günümüzdeki kültür incelemelerine de yardımcı olacak bir miras bakış açısı bırakmıştır. Popüler kültür, kitle kültürü gibi unsurlar günümüzde faşizmin propaganda aracı olmaktan sıyrılmıştır. Kitle kültürü, popüler kültür Küreselleşmenin kendi alanını güçlendirici bir özellik olarak kullanılmışlardır. Sanatın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlık ilerledikçe sanat da ilerlemiş tıpkı insanlığın fikri akımlarının durakladığı zamanlarda o da duraklamıştır. Kapitalizm bağlamında sanatın da 1960'da bir krize girdiği öne sürülebilmektedir. Kapitalizmin bu krizinde post fordizm üretim planlama metodu ortaya atılmış, küreselleşmenin önü açılmış iken; sanat bağlamında pop-art gibi akımlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde dünya kendi tarihinde hiç olmadığı kadar hızlı değişimler yaşamaktadır. Küreselleşmenin ana ekonomik belirleyici olmasından itibaren bu değişimler hızlanmıştır. İstanbul'da bir fast food zincirinde yemek yiyen birisi, aynı yemeği Londra'da zincirin başka şubesinde yiyebilmektedir. New York'un modası ertesi saat Tokyo'nun modası hâline gelebilmektedir. Ritzer küresel kültürün bu boyutuna Toplumun McDonaldlaştırılması kavramı ile açıklama getirir. Ritzer, tıpkı McDonald's fast-food zincirinde olduğu gibi toplumların da benzer şekilde belirlenmeye başladığını iddia eder. Bu formülleştirmenin dört temel kavramı bulunmaktadır:

- Verimlilik

- Hesaplanabilirlik
- Tahmin edilebilirlik-Standartizasyon
- Kontrol (Ritzer, 2009)

GİRİŞ

Globalleşme süreçleri sonucunda, tüm dünyada bireylerin, toplulukların, ulusların, devletlerin birbiriyle çeşitli boyutlarda ilişkiler kurduğu birçok zeminin oluşmuştur. Bu ilişki zeminleri, bir taraftan, sınırları belirli bir kara parçası üzerinde, içine kapalı bir biçimde işleyen geleneksel yönetim yapılarını dönüşüme uğratmıştır. Öte taraftan, bu dönüşen geleneksel yapılarla ittifak içinde işleyen, çeşitli amaçları ve kapsama alanları olan uluslararası organizasyonların doğmasına yol açmıştır. Avrupa Birliği (EU), Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), İslam Konferansı Örgütü (OIC), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi ekonomik, sosyal ve politik alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlar uluslararası organizasyonlara örnek gösterilebilir. Bu bölümde, globalleşme ve uluslararası ekonomik, sosyal ve politik yapılar anlatılacaktır. İlk olarak, çok boyutlu bir süreç olan globalleşmenin getirdiği dönüşümler tartışılacaktır. İkinci olarak, yapısal melezleşme kavramı tanıtılacaktır. Sonrasında, yapısal melezleşmenin hem sebebi hem de sonucu olarak görülebilecek uluslararası organizasyonların özellikleri sıralanacak ve bu organizasyonlardan örnekler verilecektir. Son olarak, uluslararası organizasyonlar ve gelişme süreçleri arasındaki bağlar anlatılacaktır.

ÇOK BOYUTLU BİR SÜREÇ OLARAK GLOBALLEŞME

Globalleşme 1990'lerden itibaren sosyal bilimler alanının ilgilendiği en önemli konu başlıklarından birisi olmuştur. Sosyal bilim disiplinlerinin her biri globalleşmenin farklı bir yönüne odaklanmıştır. Örneğin, iktisat alanı pazar ilişkilerinin tüm dünyaya nasıl yayıldığına bakarken, sosyoloji çalışmaları tüm dünya insanların ortak bir dünya toplumunun üyeleri olma yolculuğunu ele almaktadır. Sosyal bilimler alanında globalleşme üzerine böylesine farklı ilgi ve tartışmaların varlığı, bize globalleşmenin çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir. Çok boyutlu bir süreç olan globalleşme, fiziki mesafeleri, dilleri, inançları, kültürleri, sınırları aşarak dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların hayatlarını çeşitli yollarla birbirine bağlamaktadır. Farklı sosyal bilimciler, bu çok boyutlu globalleşme sürecini tarif edebilmek için farklı kavramsal araçlar geliştirmişlerdir. Niklas Luhmann, globalleşme ile birlikte tüm toplumların birbiriyle iletişim halinde olduğunu altını çizerek bugünün toplumlarını tanımlamak için dünya toplumu kavramını önerir. Immanuel Wallerstein, dünyaya yayılan üretim, ticaret ve pazar ilişkilerini ön plana çıkarır modern dünya sistemi kavramını önerir. Manuel Castells, 1970'lerden itibaren toplumlarının iletişim ve bilgi temelli bir ağ üzerinde birbirine bağlanmasını, ulaşmasını ağ toplumu kavramı ile tarif eder. Ulrich Beck, yerel gruplarla, uluslarla, belirli sınıflarla sınırlandırılmayacak dünya çapında sosyal ve siyasi dinamizme sahip tehlikeler söylemlerinin dünyasının karakteristik özelliği olduğunu söyler ve böyle bir dünyanın toplumunu risk toplumu olarak tanımlar. Jean Baudrillard, tüketimin global göstergeler ürettiği ve bireylerin durmaksızın tükettiği günümüz toplumlarını tüketim toplumu olarak tanımlar. Zygmunt Bauman, metaların, ilişkilerin, bilginin, duyguların, iletişimin sürekli dünya çapında bir akış halinde olduğu bir dünyada, bireylerin kendilerini anlamlandırmak için sürekli kendi sınırlarını çizmeye çalışan atomlara dönüştüğünü söyler ve bu toplumu bireyselleşmiş toplum olarak tarif eder. Son olarak, Michael Hardt ve Antonio Negri globalleşmenin tüm dünyayı ele geçiren topraksız ve merkezsiz yeni bir yönetim aygıtı ürettiğini söylerler bu yeni yönetim aygıtını dünya çapında bir imparatorluk olarak tanımlarlar.

YAPISAL BİR MELEZLEŞME SÜRECİ OLARAK GLOBALLEŞME VE ULUSLARARASI YAPILAR

Yapısal Melezleşme Kavramı Yapısal melezleşme, global dünya sistemi içerisinde çeşitli kademe ve büyüklüklerde yönetim biçimlerinin, organizasyon modellerinin, hizmet sağlayıcıların ortaya çıkmasıdır. Yapısal melezleşme sürecinde ulus aşırı, uluslararası, büyük bölgesel, ulusal, küçük bölgesel, belediyeler ya da yerel düzeylerde farklı organizasyonlar ortaya çıkar. Bu organizasyonlar kooperatifler, uluslararası kuruluşlar, devletler, sivil toplum kuruluşları, çeşitli uzmanlar, bazen sadece bilgisayar kullanıcıları gibi farklı işlev ağlarıyla kesişir ve bunlarla birlikte iş görür. Uluslararası Organizasyonlar Uluslararası organizasyonlar, bağımsız ve egemen devletlerin veya devletler, hükümetler dışındaki çeşitli kuruluşların işbirliği zeminleridir. Birden çok katılımcının, çeşitli konulardaki çatışmaları, eşitsiz bölüşümleri en aza indirmek ve uyumun getireceği yararları en üst seviyeye çıkarmak amacıyla bir araya gelmesiyle oluşurlar. Genellikle gönüllü üyelik esasına dayanırlar. Uluslararası karakterde olabilecekleri gibi, ulus üstü, bölgesel, küresel yapılar olarak da iş görebilirler. Küresel kalkınmayı amaçlayan faaliyetler yürütürler. Globalleşen dünyada uluslararası

ölçekte çalışmalar yürüten, örneğin Avrupa Birliği (EU), Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), İslam Konferansı Örgütü (OIC), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi birçok ekonomik, sosyal ve politik yapılar ortaya çıkmıştır.

ULUSLARARASI ORGANİZASYONLAR VE KALKINMA

Uluslararası organizasyonlar ilk bakışta farklı dünya insanlarını, ülkeleri, bölgeleri ilgilendiren gelişme sorunlarının çözümünde ortak bir sorumluluk zemini yaratmış gibi görünmektedir. Bu organizasyonların, dünyada, sağlığın, güvenliğin, refahın, mutluluğun ortak tatmin düzeylerinde deneyimlenmesi yönünde çabaları vardır. Ancak uluslararası organizasyonlar ve kalkınma arasında tek yönlü ve her zaman olumlu seyreden bir ilişki yoktur. Ülkeler arasındaki farkların göz önünde bulundurulması, uluslararası organizasyonların başarıya ulaşmasında önemli bir kriterdir. Yapılan araştırmalar, bugün dünya nüfusunun yarısından fazlasını az gelişmiş ülkelerde yaşayanların oluşturduğunu gösteriyor. Bu ülkeler önemli gelişme sorunları ile karşı karşıyalar. Sanayileşmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasında büyük refah farklılıkları bulunuyor. Milyonlarca insan bugün hâlâ yeterli beslenme, sağlık, eğitim, güvenlik gibi olanaklardan yoksun yaşıyor. Yine milyonlarca insan işsizlik, yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi sorunlarla başa çıkmaya çalışıyor. Sonuç olarak, uluslararası yapılar kalkınma için hem bir ortak fırsatlar zemini yaratmaktadır, hem de bu zeminde birçok engel bulunmaktadır.

Küreselleşme, Gelişme ve Temel İstatistikler Belirli bir yerde belirli bir zaman diliminde yaşayan bireylerin sayısına nüfus, toplumların nüfusunu hem nitelik (kültürel, sosyal ve ekonomik) hem de nicelik olarak inceleyen bir bilim dalına da demografi denir. Gerek temel bir sosyolojik kavram olarak nüfus, gerekse bir bilimsel çalışma alanı olarak demografi, sosyolojinin ve sosyolojik analizin sıklıkla başvurduğu iki temel destektir. Bunun nedeni toplumun nüfusun özelliklerini, yapısını, farklılıkları ya da benzerlikleri bilmeden o toplumla ilgili çıkarım yapmanın güçlüğüdür. Bir başka deyişle demografya olmadan sosyoloji eksik kalacaktır. Sosyolojinin ana kollarından biri olan Gelişme Sosyolojisi de bu nedenle nüfus ve demografik bilgiden destek alır. Bunun yanı sıra Gelişme Sosyolojisinin destek aldığı bir diğer alan da ekonomidir. Bölümün sonunda yer verilen Ekonomik Gelişme Yaklaşımları ekonomi ve gelişme arasındaki ilişkiyi açıklamayı hedeflemektedir. Nüfus ve Gelişme İle İlgili Temel Kavramlar

- **Kaba Doğum Hızı:** Doğum oranı olarak da bilinir. Bir yılda doğan canlı bebek sayısının toplam nüfusa oranıdır. Doğum hızı özellikle modern toplumlarda düşüşe geçmiştir.
- **Kaba Ölüm Hızı:** Ölüm ya da bir başka deyişle mortalite oranı olarak da bilinir. Bir yıl içinde her 1000 kişi başına ölümlerin sayısının oranıdır.
- **Yaşam Beklentisi:** Bir toplumda bireylerin ortalama kaç yıl yaşayacağını anlatan göstergelerdir. Gelişmiş toplumlarda yaşam beklentisi yüksek iken az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumda yaşam beklentisi düşüktür.
- **Kalkınma Hızı:** Belirli bir dönemde bir ekonomide gerçekleşen büyüme ya da gelişme hızıdır. Gelişmiş ülkelerde kalkınma hızı diğerlerine göre oldukça yüksektir.
- **Bebek Ölüm Hızı:** Bebek ölümü, bir yaşın altındaki bir çocuğun ölümü olarak tanımlanır. Bebek ölüm hızı ile ölçülür, bu değer bir yılda canlı doğan 1000 bebekten bir yıl içinde kaçının öldüğünü gösterir.
- **Yenidoğan Sonrası Ölüm Oranı:** Yenidoğan sonrası ölüm oranı (ölüm), 1000 canlı doğumda bir ay (dört hafta) bir yıla kadar (1-11 ay) bebeklerin ölümüdür.
- **Anne Ölüm Hızı:** Anne ölüm hızı, her 1000 canlı doğumda hamilelik, çocuk doğum ve doğum sonrası komplikasyonlara bağlı anne ölümleri sayısıdır. Toplumdaki refah seviyesi, özellikle sağlık alanındaki gelişmeler ile ilgili önemli bir göstergedir.
- **Gelişme İstatistikleri:** Bir ülkede gelişmişlik durumunu analiz etmek için ortaya konan istatistiksel bilgilerin tümüdür.
- **Kalkınma:** Büyüme, ilerleme, olumlu değişim olarak bilinir. Fiziksel, ekonomik, çevresel, sosyal ve demografik bileşenlerin eklenmesini sağlayan bir süreçtir.
- **Demografi:** Demografi, nüfusun bilimidir. Demograflar nüfusun dinamiklerini, doğum, göç ve yaşlanma (ölüm dâhil) olmak üzere üç ana demografik süreci araştırarak anlamaya çalışır. Nüfus, Toplum Gelişme İlişkisi Malthus'tan başlayarak, nüfus ve gelişme üzerine yapılan çağdaş araştırmalar, bu iki kavramın toplumsal boyutlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu yaklaşımlar genel olarak nüfus artışının insan refahı ve doğal çevre üzerinde olumsuz etkileri olduğu fikrini benimsemiştir. Sosyolojinin kurucularından Auguste Comte ve Herbert Spencer da Malthus'un kuramında etkilenerek nüfus, toplum ve gelişme ilişkisini açıklamaktadırlar. Sosyal Darwinist'lerden sadece Coste, nüfus artışını enine boyuna çalışan ilk düşünürler arasında yer almaktadır. Sosyal Darwinist düşüncenin aksine Marksistler ise Karl Marx'ın toplumdaki organizasyonu sağlamak için ilk yönelmesi gereken nokta nüfus yapısı olmalıdır fikrinden yola çıkarak nüfus, toplum ve gelişme üçgenine büyük önem atfetmiştir. Öte yandan Max Weber ise özellikle "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde modern kapitalizmin gelişimi ile nüfus artışını konu almıştır. Nüfus konusunu, nüfus artışı temelinde enine boyuna, tüm katmanlarıyla ilk kez inceleyen sosyolog Emile Durkheim'dir. Yapısal İşlevselciliğin öncüsü olan Durkheim'a göre nüfus artışı ve nüfus çeşitliliği ile uyum arasında olumsuz bir ilişki vardır. Dolayısıyla Durkheim'e göre nüfus artışı toplumda bir noktada kaosa sebep olabilmektedir. Ekonomik Gelişme Kuramları Çoğunlukla Malthus'un kuramından etkilenen bu yaklaşımlar aşağıda sıralanmıştır.
- **Kalkınmacı Yaklaşım** Ansley Johnson Coale ve Edgar M. Hoover'ın kurucusu olduğu bu kuram kronik fakirliğin ana sebebinin bu ülkelerde hızlı nüfus artışı ve düşük ekonomik büyüme olduğu fikrini savunmaktadır.
- **Sınırlı Kaynaklar Görüşü** Maltusyen teoriyle sentez bir görüş olan Sınırlı Kaynaklar Görüşü, nüfus

büyümesinin çevre üzerinde olumsuz ve yıkıcı etkilerine dikkati çeker.

- Sosyo-Biyolojik Yaklaşım Sınırlı Kaynaklar Yaklaşımı'na eklemeye yapan bu yaklaşıma göre nüfus büyümesi sadece çevreye değil; fakat aynı zamanda yaşam tarzına da bir tehdit oluşturmaktadır.
- Kadın Ve İnsan Hakları Yaklaşımı Bu yaklaşıma göre kadının ekonomik ve sosyal bağımlılığı ve karar alma mekanizmalarından uzak tutulması doğum oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Bu da bir insan hakları ihlalidir.
- Problem Çözücü Kaynak Olarak İnsan Yaklaşımı Bu yaklaşım nüfus büyümesinin sorun oluşturduğu görüşlerine karşı çıkmaktadır. Bu görüşü destekleyenlere göre nüfus ne kadar artarsa o kadar çok problemleri çözecek insan olur; çünkü insanın yaratıcılığında doğanın kısıtlılığını yenebilecek potansiyel vardır (Wolfgram, 2014).
- Demografik Geçiş Yaklaşımı Warren Simpson Thompson (1887-1950), tarafından 1929 yılında ortaya atılan Demografik Değişim Kuramı'nda farklı doğum ve ölüm hızları ile nüfusun gelişme hızı arasında ilişki incelenmektedir.

UZUN ÖZET FORDİZM, POST-FORDİZM VE YENİ YAKLAŞIMLAR

Toplumsal yapıyı inceleyen beşerî bilimlerde üretim türü başat bir referans noktasıdır ki bu nokta hem yerleşim türünü - yerini, hem demografik yapıyı etkiler ve etkisi sadece bunlarla kalmayıp insan yaşamının çeşitli boyutlarını biçimlendirir. Kısaca üretim, toplumsal yapıyı belirleyen başat bir ögedir.

SANAYİ DEVRİMİ, AMERİKAN SANAYİSİNİN KURULMASI: TARİHİ ARKA PLAN VE KAVRAMLAR

Rönesans sonrası ya da 'aydınlanma çağı' olarak adlandırılan dönem, Avrupa'nın ekonomik durumundan dinî yapısına, siyasal etkileşimlerden yeni keşif ve icatlara pek çok değişkenin birbirini dönüştürdüğü bir süreci ifade etmektedir. Yaklaşık 1400-1600 arası döneme tekabül eden burjuvanın zenginleşmesi, kilisenin yapısının sarsılmasıyla toplumsal hiyerarşinin sekteye uğraması, din çekişmeleri sebebiyle birbirine düşen krallar ve derebeyleri, denizcilikteki gelişmeler; yeni kıtanın keşfi ve doğuya deniz yoluyla ulaşım, Rönesans fikrinin yayılması ve akılcılığın öne çıkması gibi değişkenler toplumsal yapının dönüşümünde temel rol oynamıştır. İlk keşifler anlama, öğrenme ve keşfetme amacıyla yapıldı lakin sonraki yüzyılda denizcilik faaliyetlerinin ana motivasyonu faydacılık, kölecilik ve sömürgecilik üzerine olmuştur. İngiliz ve Amerikan Sanayisi Dokumacılık önemli bir yere sahiptir ve tarihsel süreçte sanayileşmenin lokomotifi olmuştur. James Watt tarafından 1763'de icat edilen buhar makinesi bir çeşit dıştan yanmalı motordur ve tarihin eski çağlarından beri buhar gücü üzerine yapılan mekanizmaların son noktası, Severy, Newcomen buhar makinelerinin son halkasıydı. Buhar makinesi başta denizcilik ve demiryolu taşımacılığı alanlarının yanı sıra uyarlandığı diğer alanlarla beraber bir büyük çağın habercisiydi. Amerikan İç Savaşı, silah sanayisindeki gelişmelerle teknolojik gelişmelerin öncüsü olmuştur. Amerikan sanayisini mümkün kılan özellikle dört isimden bahsetmek gerekir. Bunlar, demir yolu ağını kuran ve işleten Vanderbilt, petrolü işleyen Rockefeller, çelik üreten Carnegie ve son olarak da kâr etmeyen şirketleri birleştiren J. P. Morgan. Bu dörtlünün mümkün kıldığı Amerikan sanayisini farklı bir paradigmaya taşıyacak isim ise Henry Ford olmuştur. Fordizm Ford'da davasını kazanmıştı ve sanayicilik anlayışı ile tekel patronlarından farklı olacak ve çığır açacaktı. İşçilere fazla maaş, iş güvencesi verecek, kendi araçlarından almalarını sağlayacaktı. Yeni bir orta sınıf yaratacak ve güçlendirecek olan bu uygulamaların iş kısmında ise Frederick Winslow Taylor'un bilimsel yönetim kuramı yer alacaktı. Fordist üretim tarzı Taylor'un bilimsel yönetimine dayanmaktadır. Bunu sağlamak için iş en küçük eylemine kadar, en küçük fiilî bileşenine kadar parçalarına ayrılmalı ve her bir eylemin ne kadar süre içerisinde yapılacağı tespit edilerek buna göre bir iş planı çıkartılmalıydı. İşçilerin hızlarını gönüllü olarak artırmalarını beklemek yerine, hızın kendilerince belirlenebileceği bir sistem arayışına girildi ve üretim hattı fikri ortaya çıktı ve ardından da montaj hattı hareket eden bir yapıya (akarbant) dönüştü. Amerikan sanayisine Taylor rehberlik ederken Avrupa'da rehber Fayold'du. Zaman içerisinde fordist üretim anlayışının teknolojik uyarlamaları neredeyse seri üretimi yapılan her ürünün üretiminde kendisini göstermekteydi. Günümüzde bazı sektörlerde tamamen robotlaşmış akarbantlardan bahsedebiliriz.

II. DÜNYA SAVAŞI, TEKNOLOJİK SIÇRAMALAR, DEĞİŞEN DÜNYA

Post-Fordizm Post-Fordizm kavramı hem fordizm sonrası üretim tarzını betimlemek hem de fordizmin sebep olduğu ekonomik krizleri aşmaya yönelik uygulamaları betimler. Fordist dönemde tek tip ürünün seri üretimi söz konusudur. Örgüt yapısı hiyerarşiktir. Hedef pazar ulusal ya da bölgeseldir. Üretim pazarı belirlenir. Süreli, aralıklı bilgi akışı söz konusudur. Temel kaynak taşınmaz üretim araçlarıdır. Stok denetimi aylıktır. Üretim zinciri aylık ya da haftalık periyottadır. Ürün kullanım ömrü uzun vadeli. Kalite anlayışı ise mümkün olan en iyi ürünü ortaya koymaktan geçmektedir. Postfordist dönemde bir ürünün farklı özelliklerle özelleştirilen üretimleri söz konusudur. Örgüt yapısı ağ halindedir. Hedef pazar küreseldir. Pazar üretimi belirlenir. Gerçek zamanlı, anlık bilgi akışı söz konusudur. Temel kaynak insan ve bilgidir. Stok denetimi saatliktir. Ürün kullanım ömrü kısadır. Kalite anlayışı mevcudu sıfır hata ile üretmektir. Esnek Üretim Esnek üretim, beklenen ya da beklenmeyen değişikliklere adapte olabilecek üretim süreçlerini ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Esneklik, üretim sürecinde teçhizata doğrudan ya da teçhizat sırasına yapılan irili ufaklı müdahalelerle ürünün kendisinin ya da ürünün sayısı, biçimi, dizaynı vb. özelliklerinin değiştirilebilmesidir. Esnek üretimin temel faydası kaynakların kullanımında sunduğu zaman, çaba esnekliği ve gerektiğinde yeni bir ürünün üretimine yönelebilmek potansiyelidir. Just-in Time Just-in

Time üretim yönteminde tüketicinin talep zamanları ile üreticinin arz zamanları, dolayısıyla gelir gider dengesi eşleştirilmeye çalışılır. Bu sistemde stok tutmak yerine tedarikçinin üretim anında ham madde getirmesi esastır. Toyata Üretim Sistemi olarak da bilinir. Hizmet Sektörü Hizmet sektöründe kimi hizmetler anında ve kısa sürelidir (fast food zincirleri, sinema, temizlik hizmetleri, benzin istasyonları gibi) kimi hizmetler de orta dönemli (otomobil tamirati, vergi danışmanlığı, diş tedavisi gibi). Diğer bazı hizmetler ise görece dayanıklı ve nispeten uzun süreli faydalar sağlar (finansman hizmetleri, hayat sigortaları, emeklilik düzenlemeleri gibi). Temel olarak ise hizmetler depolanmadığı için diğer üretim sektörlerinden ayrılırlar. Dünya ekonomisinin küresel değişim sürecinde hizmet sektörü de 'franchising' (sözleşmeye dayalı şube/acente) gibi yöntemlerle önemli bir ekonomik değer arz etmektedir. Serbest Zamanlı İş (Freelance) Serbest zamanlı çalışmak için bir uzmanlık sahibi olunmalıdır. Günümüz değişen sermaye yapısının dönüştürdüğü iş anlayışı pek çok sektörde serbest zamanlı çalışanlar yaratmaktadır. Prekerya olarak adlandırılan yeni tabaka içerisinde serbest zamanlı çalışanlar rahatlıkla yerleştirilebilir.

GELİŞİMİ EDEBİYATTAN OKUMAK

İlk dönem distopyaları sanayi toplumuna dönüşen toplumsal yapının düzensizliği arasında, vahşi kapitalizmin ya da yabancılaşmanın, dizginlenmediği ya da bertaraf edilmediği bir senaryoda insanlığın nasıl 'insan olma' vasıflarını yitireceğini ele almaktadır.

UZUN ÖZET GİRİŞ: TOPLUMSAL CİNSİYET VE GELİŞME

Kadınlık ve erkeklik gibi, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyet kimlikleri ve cinsiyete dair konular toplumsal ve kültürel ilişkiler içinde şekillendirilmektedir. Bu durum sosyal bilimlerde “toplumsal cinsiyet” olarak adlandırılmaktadır. Cinsiyetin toplumsal ve kültürel yollardan şekillendirilmesine sosyal bilimlerde "toplumsal cinsiyet" denir. Toplumsal cinsiyet tartışmaları, cinsiyetin biyolojik değil, toplumsal ve kültürel olduğuna vurgu yapar. Dolayısıyla kadınlık ve erkeklik toplumsal ve kültürel inşalardır. Toplumsal cinsiyet tartışmaları, kadınlık ve erkeklik rollerinin çocukluğun ilk yıllarından itibaren toplumsal ve kültürel ilişkiler içinde nasıl öğrenilerek içselleştirildiğine odaklanır. Toplumsal cinsiyet üzerine tartışmaların en önemli kaynaklarından biri feminist yaklaşımlardır. Feminizm, genel anlamda toplumsal cinsiyet eşitliği doğrultusunda erkek egemenliğine, kadınların ezilmesine ve toplumsal yaşamda ikincil plana itilmelerine karşı çıkan yaklaşımlara verilen isimdir. Feminist tartışmaların yaygınlaşması ve güçlenmesi, kadın ve toplumsal cinsiyet tartışmalarını akademiye de taşımıştır. Toplumsal cinsiyet ve gelişme konulu araştırmalar gelişmenin farklı toplumsal cinsiyet kategorilerini dikkate alarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Günümüzde, toplumsal cinsiyet ile ilgili meseleleri dikkate almaksızın gelişmenin eksik ve hatalı bir biçimde gerçekleşeceği fikri tüm dünyada yaygın bir biçimde kabul görmektedir. Gelişme üzerine tartışmalarda toplumsal cinsiyet boyutu 1970'lere gelinceye değin, büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Kadınların konumu göz ardı edildiği için 1970'ler öncesi süreç “cinsiyet körü” olarak değerlendirilebilir. Kadınlar ve gelişme arasındaki ilişkilerin sosyal bilimlerde konu edilmeye başlanmasının geçmişi, bir yandan Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF gibi gelişme tartışmalarını gündeme getiren uluslararası kuruluşların kurulduğu, İkinci Dünya Savaşı sonrası sürece dayanır. Toplumsal cinsiyete ilişkin tartışmalar, kadın erkek eşitsizliği, kadına yönelik şiddet, kadın hakları, kadınların siyasal katılımı, kadın yoksulluğu, kadınların eğitime katılımı, kadın istihdamı, nüfus planlaması ve doğum kontrolü gibi alanlarda yeni araştırmaların ve kuramların yapılabilmesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile mücadele etmedikçe, gelişmenin mümkün olamayacağı yaygın bir biçimde kabul görmektedir. Kadınlar, doğum kontrolü, hamilelik, yoksulluk ve istihdam gibi toplumsal refah tartışmaları dolayısıyla gelişme tartışmalarına dâhil edilmeye başlanmışlardır. Bu dönemden itibaren “gelişmede kadın”, “kadın ve gelişme”, “toplumsal cinsiyet ve gelişme” yaklaşımı ile son dönemdeki “neoliberal yaklaşımlar” toplumsal cinsiyet ve gelişme tartışmalarına damgasını vurmuştur. Son yıllarda uluslararası kuruluşlar tarafından toplumsal cinsiyet ve gelişme ilişkisini küresel ölçekte değerlendiren uluslararası göstergeler geliştirilmeye başlanmıştır. Son dönemde toplumsal cinsiyet ve gelişmeyle ilgili tartışmalarda kadın istihdamı, sağlık, sivil topluma katılım, girişimcilik ve eğitim gibi temalar öne çıkmıştır.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE GELİŞME ÜZERİNE BAŞLICA YAKLAŞIMLAR

Günümüze değin toplumsal cinsiyet ve gelişme tartışmalarına damgasını vuran dört temel kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar, “Gelişmede Kadın”, “Kadın ve Gelişme”, “Toplumsal Cinsiyet ve Gelişme” yaklaşımı ile son dönemdeki “neoliberal yaklaşımlardır.” Gelişmede Kadın Gelişmede Kadın yaklaşımı, mevcut toplumsal ilişkilerde temelden bir dönüşümü hedeflemez. Bunun yerine mevcut dengeleri olduğu gibi koruyarak, kadınların genel anlamda gelişme süreciyle nasıl daha başarılı bir biçimde entegre edilebileceklerini ortaya koymayı hedefler. Bu yaklaşımla kadın erkek eşitsizliği ve kadın hakları gelişme tartışmalarında ilk kez gündeme gelmiştir. Bu yaklaşım, kadınlara erkeklerle eşit fırsatlar tanındığı takdirde kadınların gelişme süreçlerinde daha verimli olabileceklerini iddia eder. Dolayısıyla bu yaklaşımın savunucuları kadınların toplumdaki dezavantajlı konumlarının, kadınlar için daha iyi eğitim ve kadınlar için fırsat eşitliği programlarıyla ortadan kaldırılacağını iddia etmişlerdir. Gelişmede kadın yaklaşımı, kadınları sadece üretken emek içindeki konumları dâhilinde ele aldığı için eleştirilmiştir. Kadın ve Gelişme Kadın ve Gelişme yaklaşımı kadınların gelişme süreçlerinde ancak ezilerek ve ikincilleştirilerek var olduklarının altını çizer ve gelişme plan ve stratejilerinde kadın ezilmeleşliğinin dikkate alınması gerektiğinin altını çizer. Bu kuramsal yaklaşımın odağında kadınların gelişme süreçlerine etkin bir biçimde katılımını sağlayacak stratejilerden ziyade, gelişme stratejilerinde kadınların konumunun mahiyeti yer almaktadır. Kadın ve gelişme yaklaşımı, ataerkil yapı dâhilinde hâkim konumda olan erkeklerden ayrı olarak sadece kadınları merkeze alan gelişme stratejilerinin de geliştirilmesini önermiştir. Kadın ve gelişme yaklaşımı, toplumda kadınların konumları konusunda eleştirel bir yaklaşım getirmekte ve toplumda

kadınların ezilme ve ikincilleştirilme biçimlerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın bir iddiası da uluslararası koşullar daha eşitlikçi olunca kadınların durumunun kendiliğinden iyileşeceği iddiasıdır. Oysa ki kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizliklerin global eşitsizliklerden farklı dinamikleri de bulunmaktadır. Bu yaklaşım, genel anlamda ataerkil üretim ilişkileriyle kadınların gelişme içinde dezavantajlı konumlarının nasıl ilişkilendiğini ortaya koyarak bir alternatif geliştirmeye çalışmıştır. Toplumsal Cinsiyet ve Gelişme Toplumsal Cinsiyet ve Gelişme yaklaşımı, çok boyutlu bir bakış açısı getirerek, kadınların üretim ilişkileri içindeki konumlarını, iktisadi katılımlarını ve fırsat eşitliğini geliştirmenin yanı sıra, sosyal ve kültürel ilişkilerde, siyasal kurumlarda güçlendirilmeleri gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır. Gelişme sosyolojisi tartışmalarının son otuz yılına damga vuran toplumsal cinsiyet ve gelişme yaklaşımı, çok boyutlu bir bakış açısı getirerek, kadınların üretim ilişkileri içindeki konumlarını, iktisadi katılımlarını ve fırsat eşitliğini geliştirmenin yanı sıra, sosyal ve kültürel ilişkilerde, siyasal kurumlarda güçlendirilmeleri gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır. Bu yaklaşım, kadınların dezavantajlı konumlarını ortadan kaldırmak için, yerel örgütlerin yanı sıra sivil topluma, devlete ve uluslararası kuruluşlara da önemli roller düştüğünün altını çizer. Bu yaklaşımın savunucuları, erkekler ve kadınlar, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler ve farklı kültürler arasındaki eşitsizliklere dikkat çekerler. Kadın ve erkeklerin toplumsal rolleri ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü eşitsiz olarak inşa edildiği için, bunları ortadan kaldıracak gelişme programları geliştirilmelidir ve daha da önemlisi batı dışı toplumlardaki farklı kültürlerden kadınların sorunlarının ortadan kaldırılması için farklı çözümler geliştirilmek için daha fazla çaba harcanmalıdır. Bu yaklaşım, kadın erkek eşitsizliğinin tarihsel ve toplumsal yönlerine dikkat çekerek, kadınların ezilmesinin ve toplumsal ilişkilerde ikincil plana itilmelerinin ortadan kaldırılması için kadınlar ve erkeklerin politika geliştirme süreçlerine beraber katılmaları gerektiğini vurgulamıştır. Özetlenecek olursa, bu yaklaşım, sadece refah ve verimlilik vurgulanarak cinsiyetler arası eşitliğin sağlanmasının mümkün olmadığını altını çizmiştir. Halen dünyadaki birçok kalkınma ajansı toplumsal cinsiyet ve gelişme yaklaşımını merkeze alarak çalışmalarını sürdürmekte ve kadınların konumunu düzeltmeye çalışmaktadırlar. Neoliberal Yaklaşımlar Neoliberal yaklaşımlar, yapısal uyum politikalarının bir parçası olarak, global ölçekte kalkınma projelerinin verimliliğinin artırılması için, kadınların iktisadi yaşama katılımını engelleyen ulusal, kurumsal ve hukuki engellerin kaldırılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Global ölçekte toplumsal gelişme hedefine ulaşabilmek için, eğitim, sağlık, istihdam ve fırsat eşitliği alanlarında kadınların güçlenmesine katkıda bulunmak gerektiğine vurgu yapmakta ve global ölçekte kadınların ve ailelerin güçlenmesine ve sosyal gelişimine katkıda bulunabilmek için maddi refah, iktisadi fırsatlar ve gelir elde etme fırsatlarının geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Günümüzde neoliberal yaklaşımı merkeze alan birçok gelişme ajansı ve gelişme planı, kadınların güçlenmesi ve kadın istihdamının arttırılabilmesi için kadınların işletme açmasını teşvik amacıyla milenyum gelişme stratejileri bağlamında mikro-kredi programları oluşturmaktadırlar. Fakat söz konusu mikro kredi programlarının verimliliğinin yetersizliği ve yeterince maddi kaynaklara sahip olmayan ve kurumsal desteklerden yoksun olan kadın girişimcilerin altından kalkamayacakları borçlar yaratması, kadınların güçlenmesine katkısının sınırlı olmasına yol açmış ve bu yaklaşım özellikle son yıllarda yoğun bir biçimde eleştirilmiştir.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE GELİŞME ÜZERİNE ULUSLARARASI GÖSTERGELER

Son yıllarda uluslararası kuruluşlar tarafından kadının toplumsal yaşamdaki konumunu belirten tüm göstergeleri bir araya getirerek daha genel bir analiz yapmayı mümkün kılan indeksler geliştirilmeye başlanmıştır. Bu tür indekslerde, kadınların konumu erkeklerle karşılaştırılarak saptanmakta ve global ölçekte ülkelerin aldığı değerler çerçevesinde bir karşılaştırma yapmak olası hale gelmektedir. Sözü edilen bu ölçütlerin en önemlilerinden biri, çeşitli ölçütlere göre kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizlikleri gösteren Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi'dir. Başka bir endeks ise Beşeri Gelişmişlik İndeksi'nde yer alan göstergelerin kadın-erkek arasındaki eşitsizliğe göre hesaplanarak puanlandığı Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme İndeksi'dir.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE GELİŞME ÜZERİNE BAŞLICA TARTIŞMA ALANLARI

Son dönemde toplumsal cinsiyet ve gelişmeyle ilgili tartışmalarda; aile planlama projelerinin yaygınlaştırılması, kadın sağlığı olanaklarının arttırılması, kadınların eğitim olanaklarının geliştirilmesi ve eğitime erişim olanaklarının kolaylaştırılması, kadın istihdamının arttırılması, kadınlar için mikrokrediler ve ev eksenli çalışma, kadınların sivil topluma katılımının geliştirilmesi, kadın hakları ve kadınların insan haklarında farkındalık ve uygulamada yaygınlaşma yaratma ve sürdürülebilir kalkınma projelerinde kadınların katılımı gibi temalar öne çıkmaya başlamıştır.

GELİŞME VE GELECEK, YENİ EŞİTSİZLİKLER GİRİŞ

Toplumsal yapı değıştikçe eşitsizlikler ve eşitlik talepleri de değışmiştir. Burjuvanın birikimi, önce Avrupa'nın sosyal yapısını değıştirmiş, sonrasında dünyada imparatorluklar dönemini kapatmıştır. Ulus devletler bir yandan kendine vatandaşlık bağı ile bağı olan vatandaşlara, kanunlar çerçevesinde yaşam hakları sunarken bir yandan da ekonomiyi, emek piyasalarını ve iç pazarları düzenlemekteydi.

Küreselleşme ve neoliberal politikalar ekonomik dönüşümle birlikte temelde toplumsal yapıları, hakları, eşitlik taleplerini ve eşitsizlik hâllerini de değıştirip dönüştürmektedir. Teknolojinin gelişimi, sermayenin dijitalleşmesi ve sınırları aşkın hale gelmesi, işin biçim değıştirmesi, yeni mesleklerin ortaya çıkması, piyasaların yapısının değışmesi, tüm dünyanın bir iç pazarmışçasına algılanması vb. iktisadi temellerin yanında toplumsal cinsiyet, savaşlar ve terörizm, sağlık, güvenlik, risk gibi faktörlerin de toplumsal yapıda fazlasıyla dönüşüm ihtimali doğurduğu aşikârdır.

ESKİ EŞİTSİZLİKLER

Eski tip tabakalaşmaya karşılık gelen eski eşitsizlikler din, ırk, kast ve üretim gibi temellerde cereyan etmektedir. Eski eşitsizliklerin temel özelliği bir tahakküm ilişkisi içerisinde mevcut olmasıdır. Tabii olan ile tabii olunan arasındaki bu ilişki eşitsizliğin bir doğal form olduğu yanılığını beraberinde getirmiştir. Örneğin; dünyanın pek çok yerinde, yüzyıllardır siyahi olmak eski tip eşitsizliklerin en barizi olan köle olmak ile eşdeğer görülmüştür. Üretimde söz sahibi olanlar ile olmayanlar arasındaki fark eşitsizlikte yatmaktadır. Bir işçi çok çalışırsa bir gün patron olabileceğini ya da bir köle yaşama hizmet etmek için geldiğini ve hatta kast sistemindeki bir bireyse eski günahlarının cezasını çekmek için alt tabakada doğduğunu düşünebilir. Eski tip eşitsizlikler ilksel formlarda olup karmaşık yapıda değillerdir.

YENİ EŞİTSİZLİKLER

Neoliberal politikalar ve küreselleşme sonucunda ortaya çıkarmışlardır.

Neoliberal Politikalar Sonucu Ortaya Çıkan Yeni Yoksulluk: Kent düzleminde gözlemlenmesi daha rahat olan yoksulluk tipidir. Özellikle bir yanda güvenlik kaygıları öte yanda toplumsal tabakalaşma formları ekseninde beliren bu yoksulluk türü kendisini, dönüşen ve oluşturulan kentsel yaşam alanlarının dışında kalan yoksul halk kitleleri olarak gösterir.

Gelirler Arasında Uçurumlar: Aynı ülkede ya da ülkeler arasındaki üretimin azalarak ülkelerin kendi kendine yetememesi durumunun ortaya koyduğu bir eşitsizlik halidir. Zaman içerisinde zengin daha zengin olurken yoksul da daha fakirleşmektedir.

Ticaretin Farklılaşması Sonucu Ortaya Çıkan Eşitsizlikler: Ülkelerin ekonomilerinin gelişimi, günümüzde tarımsal üretimi ya da sanayi üretimini temel almaktan ziyade inovasyon ve ar-ge temelli, bilgi yatırımlarını temel almaktadır.

Üretimin Ucuz Ülkelere Kayması Sonucu Emegın Yoksul Ülkelerde Ucuzlaması Ama Varsıl

Ülkelerde Hâlâ Yüksek Olmasının Getirdiği Ücret Politikaları: Küreselleşmenin sermayeye sağladığı yüzgezer olma formu, yatırımların ucuz iş gücünün olduğu ülkelere kaymasına sebep olmaktadır. Ulus Ötesi Şirketler Güçlenirken, Ulusal Boyuttaki Şirketlerin Yok Olması.

Ağ Toplumı ve Egemen Kültürün Diğer Kültürleri Yok Etmesi: Kitle iletişim araçları egemen kültür dışındakileri gizlemekte, eritmektedir.

Ulusal Kaynakların Güçlü Ülkeler Tarafından Kontrol Edilmesi: Bu duruma verilecek en belirgin örnek enerji sektörüdür. Ambargo tehditleri ile kendi şirketlerini koruyan güçlü devletler, yaptıkları uluslararası anlaşmalarla ekonomik durumu kendilerinden güçlü olmayan ülkeleri oyun dışında bırakabilmektedirler.

Kadın Emegının Yok Edilmesi ya da Ucuz Emek Gücüne Dönüştürülmesi: Sanayi üretimine dayalı ekonomik gelişimin bilgi ve enformasyona dayalı bir forma dönüşmesi, bir zamanlar çalışma alanına, iş hayatına çağrılan kadınların tekrar 'eve' dönmelerini talep etmektedir.

Bilginin Üretilmesi ve Tüketilmesindeki Eşitsizlikler: Ekonomik yapıları güçlü devletler bilgiyi üretebilecek ve faydalı şekilde tüketebilecek ar-ge yatırımlarını finanse etme gücüne sahiptirler. Zaten gelişmiş olan bu ülkeler, gelişmekte olan ve daha alt gelişmişlik düzeyindeki ülkelere karşı avantajlı durumdadır.

Sağlık / İlaçlara Ulaşım:

Konusu İlaçlara Ulaşım: Sağlık ve hastalık küreselleşme ile ilintili olarak ele alınabilir. Gelişen sağlık imkânları ve üretilen ilaçlar, maliyetlerinden ötürü eşitsiz bir tüketime tabii olurken ortaya çıkan

irdelenmesinin önemli bir bileşeni de sağlık ve risk durumlarının küresel yayılma potansiyelidir. Bilim-teknikte Eşitsizlikler Toplamlar, pek çok farklı konuda olduğu gibi bilim ve teknoloji konusunda da sağlanacak faydalar konusunda eşitsizlik hâlindeyler. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin gündelik hayata yansıyan en önemli eşitsizlik kaynağı nesiller arası ilişkilerde yatmaktadır. Dijital uçurum, kültürel gecikmenin bir yansımasıdır. Toplumun bir kesiminin dijital teknolojilere ve bilgi sistemlerine erişim imkânı varken bir kesiminin maddi olanaksızlıklar gibi sebeplerle söz konusu dijital teknolojilere erişim imkânı bulamaması ve hatta varlığından haberdar olmaması durumudur. Dijital yerli ve dijital göçer ikiliği ise kuşak farkının bir tezahürüdür. Dijital yerli kavramı, özellikle milenyum sonrası doğan çocukların dilinin ve düşünce biçiminin dijital çağa uygun şekilde geliştiğini; çocukların bu çağın içerisinde sosyalleştiğini vurgulamaktadır. Dijital göçer olarak kavramsallaştırılan, milenyum öncesinde doğanlar ise yabancı bir dili öğrenen insanlar gibi, dijital çağın dilini ve kültürünü sonradan, eklektik olarak öğrenebilecek ya da öğrenemeyecektir. Zenofobi Kaynaklı Eşitsizlikler Zenofobi, yabancı korkusu-yabancılardan korkmak anlamına gelmektedir. Güncel konulardan biri olan Suriyeli mültecilerin sığınmacı olarak başka bir ülkede deneyimledikleri ana hatlarıyla zenofobidir. Sosyal psikolojinin temel argümanlarından olan biz-onlar ayırımına dayanan bu korku, dışarıdan gelen, kendilerinden olmayan insanlara dair ön yargılı Bir tutumu ifade eder. Zenofobi, 'biz' içinde bulunanlarca doğal algılanan bir durumdur. Zenofobi bir coğrafyada ya da toplumda dünyaya gelmemiş bir insanın o coğrafyanın ya da toplumun imkânlarından yararlanmasının önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Dine dayalı eşitsizlikler Din, bir yandan bütünleştirici, öte yandan ise ayrımcı bir doğaya sahiptir. İnsanlık tarihi boyunca pek çok eşitsizlik durumu dini yapılardan ve inançlardan kaynaklanmaktadır. Dinî yeniden canlanma olarak adlandırılan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan, küreselleşmeyle hızlanarak devam eden bu sürecin, bir ürünü olarak, yeni dini hareketlerden bahsetmek mümkündür. Çok çeşitli tezahürleri olan yeni dinî hareketlerin hem en bilinenlerinden biri olması hem de yeni eşitsizlik türü olarak ifade edilebilecek olması bakımından Amerika kökenli Scientology tarikatından söz etmek gerekir. Bu din, mensuplarını zenginlerden, ayrıcalıklı insanlardan yani başka bir deyişle dünya elitinden seçmektedir. Ayrıca dini kimliğe dayalı zenofobinin tarih boyu var olan Yahudi düşmanlığı yani antisemitizm, günümüzde İslam düşmanlığa, İslamofobi olarak kendisini yeniden üretmektedir. Amerika'ya planlı göçmen akışını sağlayan yeşil kart çekilişinden mahrum bıraktığı ülkelerin çoğu Müslümandır. Ulus devletler içerisinde de iş başvurularında, hukuki olmamasına rağmen, hâkim unsur (din, mezhep veya etnisite) lehine uygulanan işe alımlar da bir tür eşitsizliktir.

Türkiye’de gelişme ve dinamikleri Gelişme, toplumların üretiminin artması, eşit fırsat ve olanakların tanınması ve yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlayan bir süreçtir. Gelişmiş ülkelerin özelliklerini sıralarken ekonomik göstergelerin yanı sıra bu ülkelerdeki doğum oranı, yaşam beklentisi, çocuk ölümlerinin azlığı, eğitime erişim, sağlık hizmetlerinin yaygınlığı ve kentsel yaşamın yaygınlığı temel alınarak yaşam kalitesinin yükseltilmesinden söz edilmişti. Bu kavramlar temel alınarak bu bölümde Türkiye’nin kısa bir tarihi verildikten sonra gelişmeyi etkileyen nüfus, ekonomi, eğitim, sağlık, siyaset ve inanç sistemlerine değinilerek Türkiye’deki gelişme dinamiklerine bakılmıştır. Türkiye’nin modernleşme tarihi Keyder’e göre Osmanlı’daki kapitalist gelişme bürokrasi-küçük köylülük ilişkisiyle gelişmeye çalışmış ancak tüccar sınıfının gelişimi Batılı ülkelerdeki gibi sanayileşme ve dolayısıyla da proleterleşmeyi getirmemiş; hızlı gelişen ticaret ve sanayi ürünlerinin kullanımı ile birlikte batıya bağımlı bir değişim yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Osmanlı Devleti parçalanmış, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattığı bağımsızlık mücadelesi kazanıldığında yeni Türkiye’nin temelleri atılmıştı. Cumhuriyet dönemi uzun yıllar süren savaşların getirdiği yıkım, mübadele ve göçlerden dolayı 13,6 milyon nüfusla başladı. Mübadeleden önce Kırımdan ve daha sonra Balkanlar’dan gelen göçmenler Anadolu nüfusuna eklenmişler.

Diğer yandan savaş yıllarında önemli sayıda gayrimüslim tüccar ve sermayedar ülkeden ayrılarak sermaye kaybına neden olmuş ve büyük miktarlarda servet el değiştirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren toplumu bir arada tutacak önemli öge milliyetçilikti. Milliyetçilik, o dönemde tüm ulus devletlerde olduğu gibi, biz bilincinin gelişmesini ve ülkeyi bütünleştirecek olan en önemli halkaydı. Yanı sıra Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım en önemli üretim aracı olarak varlığını korumuştur. 1929 ve sonrası 1929 yılı Dünya Buhranı ya da Büyük Buhran Türkiye’nin sermaye birikimine sahip olamaması, yatırımlarının ekonomik sıkıntılar nedeniyle yetersiz olması, sanayi alt yapısının yeni filizlenmeye başlaması gibi nedenlerle 1930’lı yıllarda yeni bir ekonomi politikası oluşturma çabalarını gündeme getirdi. Ancak bu yeni politika arayışı gelişmiş ülkelerde de görülmekteydi. Dünyada oluşan ekonomik krizin Türkiye’deki etkileri büyük oldu. İhraç mallarının fiyatları hızla düştü. 1930’lu yıllarda korumacı bir ekonomik model temel alınarak devletin ekonomideki rolünün önemi ortaya çıkmış oldu. Keyder, 1930’larda görülen bu politikanın adı devletçilik olduğuna vurgu yapar Devletin ekonomide aktif rol alması ve sanayi kuruluşlarını hızla yaygınlaştırması İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar sürer. 1939 ve takip eden yıllarda savaş dönemi ekonomisi yüksek enflasyon, kıtlık, karaborsa görülür. Türkiye savaşa girmese de savaş ekonomisi yürürlükte. Savaş sonrası Türkiye’si büyük siyasi ve ekonomik dönüşümlere gebe.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çok partili sisteme geçme kararıyla birlikte muhalefet gelişmeye başlar. Savaş sonrasında Amerika’nın ekonomik kalkınma adına Türkiye’ye biçtiği rol tarımda uzmanlaşmaydı. Amerikan hibeleriyle tarım makineleri ithal edildi, karayolları ve altyapıya yatırım yapıldı ve yeni tarım arazileri açıldı. Bu dönemde taşra zenginleşmeye başladı. 1946’da kurulan Demokrat Parti (DP) üyeleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinden ayrılarak, Türkiye’de yeni bir dönem açtılar (Karpat, 2010). DP, 1950’de tek başına iktidar olduğunda, Türkiye’de var olan 20 yıllık devletçi geleneğin yerine, liberal ekonomik yapıya eklenilerek, dünya sisteminin bir parçası hâline dönüştürmenin ilk adımlarını atmış oldu. DP’nin 1950’de tek başına iktidar olmasıyla birlikte köklü politik ve ekonomik dönüşümler yaşanmıştır. Serbest piyasa ekonominin başladığı bu yılların ardından, dört yılın sonunda döviz yükselmeye başlayarak, tüm dünyayı da içine alan olumsuz ekonomik koşullar Türkiye’yi de etkiledi. DP tarıma dayalı büyümeyi temel alarak kırsal kesimi destekleyici bir ekonomi politikası izlemeye başladı. Kentlerde yaşayan memur, bürokrat ve ordu mensupları ikincil olmuş ve bu durumdan mutsuz olarak hükümeti korumacılık ve ithal ikameciliğin temelleri olacak adımlar atmaya zorlamıştı. Daha çok küçük toprak sahiplerinin olması, soylu bir sınıfın olmaması daha sonraki dönemde gerçekleşecek olan sanayileşme sürecinde bürokrat-burjuva blokunun işini kolaylaştırdı. Dış borçlanma ve yabancı kaynakların Türkiye’ye çağırılması bu dönemin önemli özelliklerindedir. Özellikle NATO’ya katılma (Kuzey Atlantik Paktı) dünyada Türkiye’nin doğu yerine batıyla bütünleşmesinin göstergesi olarak değerlendirilmekteydi. Bu dönemden sonra yardımların artacağı inancı Demokrat Parti iktidarının siyasal ve ekonomik bağımlılığının derinleşmesinin göstergesiydi Küçük mülkiyetin yaygınlığı 1946-1950 döneminde muhalefet hareketinin başarısında önemli bir rol oynamıştı. Sonraki yirmi yıl içinde de tarımsal yapı Türk toplumunun dönüşümünde kilit bir rol oynadı. DP 1950’lerin ortalarından itibaren liberal ekonomiden uzaklaşarak yeniden devletçi korumacı bir

ekonomi politikası izlemeye başladı. DP döneminde köylerden göçle başlayan yeni göçmenler kentleri gelecek yıllarda dönüştürecek yeni yerleşim modelinin temelini attılar. İthal ikameci sanayileşme dönemi 1960'dan sonra Türkiye'de yeni toplumsal sınıflar ve tabakalar oluştu.

Bu yeni sınıf ve tabakalar yeni saflar oluşturdular. Gerekli politikalar 1960 askeri hareketinden sonra görünür oldu. İthal ikamesi olarak adlandırılan bu sanayileşme modelinde gelişmiş ülkelerde getirilen tüketim mallarının yerine, devletin desteğiyle özel sektör tarafından üretilmesini amaçlanmıştı. Bu sistemin temelini oluşturan ithal ikameci üretim, 1950'li yıllarda yurt dışından ithal edilen tüketim malları yerine, 1960'lı ve 1970'li yıllarda desteklenmeye çalışılan özel sektör sayesinde yerli sanayiciler tarafından üretilmesiydi. Burada amaç dışarıdan getirilen malların yol açtığı döviz darboğazına yerli üretimle çözüm sağlanmaya çalışılmıştır. Bu üretim modeli başka bir bağımlılık modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. İthal ikameci sanayileşmeyle ara mal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet, demir-çelik, çimento, kâğıt, kimya, alüminyum, madencilik gibi ara mal gereksinimini gidermeye yönelik alanlarda kamu yatırımlarının yapılmasına ağırlık verdi. Bunların yanı sıra devlet ulaşımdan iletişime, madencilikten enerjiye alt yapı yatırımlarını hızlandırdı. Gelişen sanayiye güçlendirmek adına dışardan giren malları kısıtlayarak sanayinin dış rekabetten korunmasına çalışıldı. 1960'larda Batı Avrupa'da başlayan hızlı büyüme Türkiye'yi de etkiledi. İmalat sanayii hızla büyüdü. 1962-1977 yılları arasında kişi başına milli gelirin artış hızı %3 oldu. Bu yıllar Türkiye'de imalat sanayinin en hızlı ivme kazandığı yıllar oldu. İthal ikameci modeli eleştirenlerin gerekçelerinden biri ithal ikameci ekonomi politikasında döviz ve krediler devlet tarafından belli bir gruba verilmekteydi.

Diğer bir neden ise tamamen dışa bağımlı bir gelişme modeli olmasıydı. 1970'lerle birlikte, 1960'lardaki hızlı büyüme ve artan refahın sonu geldi. Özellikle dünyada yaşanan petrol bunalımı Türkiye'yi de etkiledi. Sanayileşmede ülke içinde tek ve rakipsiz olan yerli burjuvazi, Kıbrıs olayı ve petrol fiyatlarının artması ile birlikte döviz bulmakta zorlanmaya başladı. 1970'lerde hükümetler döviz dar boğazı ile mücadele ederken ortak sorun sanayileşme söylemi üzerinden şekillendi. Döviz sorunu, işçi ücretleri, sanayileşme söylemleri ve 1960'lar ve 1970'lerde başlayan ve hız kazanan toplumsal hareketler ve radikal grupların eylemlerinin temel sorunsalı toplumun yapısal özelliklerindeki çözümler, küçük üretim ve üreticinin değişimi ve pazara yönelik ekonomik yapının hızlı dönüşmesiydi. Sağ ve sol gruplar yeni ideolojiler ve tepkiler etrafında örgütlenerek toplumsal hareketlerin maddî temellerini hazırladılar.

1970-1980 yılları arasındaki devlet yönetimindeki ve sokaklara taşan siyasi istikrarsızlık bu hedeflerin gerçekleşmesini engellemiştir. 1974 yılında yaşanan Kıbrıs Barış Harekâtı Amerikan ambargosunu beraberinde getirmiş ve Türkiye'deki ekonomik krizin toplumsal yaşamı da etkilemesini sağlamıştır. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar sonucunda planlı kalkınma dönemi diyebileceğimiz bu süreçte hedeflenenler gerçekleştirilememiştir. 1970'ler işsizliğin, eğitimde aksaklığın, göçün ve kentlerin alt yapısının yetersizliğinin sonucu olarak yeni oluşan toplumsal tabakalar kendi konumları konusunda toplumsal yabancılaşma ile yüz yüze kaldı. 1980 yılı ve sonrası: ihrac ikameci sanayileşme İhraç ikameci sanayileşme modeli, bir ülkenin sanayi mallarının ihracatının artması için dışa dönük sanayileşme politikalarını uygulamaya konulmasıdır. Devlet bu sistemde ihracat ağırlıklı çalışan sanayi kollarını desteklemeliydi. Ayrıca ihracatı çekici kılarak devletin bütün dolaylı vergileri ihracatçılara geri ödemesi gerekmekteydi. İhracatın artırılmasında sanayi mallarının öncülük ettiği dışa açık sanayileşmeye ihrac ikameci sanayileşme modeli denmektedir. Bu modelde iç pazarın daraltılması, devletin sosyal harcamalarını kısıtlaması, tarıma yapılan desteğin ve ücretlerin azaltılması yolu ile dış pazara açılmak isteyen firmalara destek verilmesi gerekiyordu. Ancak gelirlerin bölüşümü konusu tartışma yaratmıştır. Emek ve tarımsal gelirlerin düşürülmesi ücret ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşürülmesini beraberinde getirirken bu da enflasyonu görece olarak aşağı çekti. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra, devlet, çalışanların ücretlerini geriletmiştir. Burada kazançlı çıkacak olan yerli sanayici yeni ücret politikalarıyla çalışanların yaşam standardını aşağı çekmiştir. Yurt dışına mal satmak isteyen yerli sanayiciye teşvik verilmeye başlanmış ve bunun sonucu olarak da 1980'li yıllar ile birlikte yurt dışına mal satışında hızlı bir büyüme başlamıştır. Bu süreçte devletin ekonomideki konumunu gittikçe minimize ederek serbest piyasa ekonomisini kurup devletin ekonomideki işlevlerini azaltmaya çalışmıştır. Özelleştirme politikaları 1986 yılından itibaren uygulanarak 1998 yılının başında elektrik, çimento ve bankalar gibi Kamu İktisadi Teşebbüslerini özelleştirmişlerdir. Bu dönemde, ekonomide özelleştirme uygulamalarının yanı sıra devletin küçülmesi sürdürülerek özel girişimciyi destekleyen ve kontrol eden bir mekanizma hâline getirmiştir. Özal hükümeti, devletin ekonomik yaşamdan çıkarak asli görevi olan siyasal yaşama dönmesini hızlandırmıştır. Türkiye'de nüfus dinamikleri Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü "doğum yerleri" itibariyle Türkiye nüfusu verilerini, 1935 yılından itibaren genel olarak; 1950'lerden itibaren ise, ayrıntılı olarak yayınlamaya başlamıştır. Türkiye'deki nüfus artışı 1950'li yıllara kadar devlet tarafından desteklenmiştir. Daha sonraki yıllarda oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. Artan nüfus göçlerle kentlere akmıştır. 1950'lerin sonunda ivme kazanan kentleşme ile 1960'ların sonunda başlayan çalışma temelli dış göçler de toplumsal

hareketliliği hızlandırmıştır. Bu dönemde doğum oranları yükselmeye devam ederken ölüm oranları azalmaya başlamıştır. Bu değişim de nüfus dengesinin bozulmasına ve nüfus artış hızına neden olmuştur. Nüfusta görülen artış eğer ekonomik artış ile doğru orantılı değilse gelişme hızının düşmesine neden olmaktadır. Türkiye 1997'deki nüfus tespitine göre hâlen dünyanın en kalabalık 20 ülkesinden biridir. Nüfus artışı hızı 2000 yılı itibariyle yüzde 1,4 ile gelişmiş ülkelerin ve hatta dünya nüfus artış hızı ortalaması olan %1,3'ün üstündedir. Türkiye'de 1935 yılında ikinci genel nüfus sayımında nüfusumuz yeniden 16 milyona ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda nüfus sayımı 0 ve 5 ile biten yıllarda gerçekleştirilmiştir. 1990 yılında alınan bir kararla nüfus sayımları 10 yılda bir yapılmaya başlanmıştır.

1927-2000 yılları arasında nüfusumuz 54 milyonluk bir artış göstermiştir. Bu yıllar arasında ülke nüfusunun genel olarak %20 bir artış gösterdiği saptanmıştır. Türkiye'de nüfus artışının nedenleri Türkiye'de nüfus artış hızının oldukça yüksek olmasının başlıca nedenleri doğurganlık oranının yüksekliği, çocuk ölümlerinin azalması, beslenme ve sağlık koşullarının iyileşmesi ve ortalama insan ömrünün uzaması ile hızlı kentleşme ve kentlerdeki göç almadır. Türkiye'de eğitimin gelişmesi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün önderliğiyle gerçekleştirilen Tevhidi Tedrisat Kanunu (1924) ve Harf Devrimi (1928) sonrasında; Cumhuriyet öncesinde %1 civarında olduğu tahmin edilen okuma yazma oranı, 1935 yılında yapılan ilk nüfus sayımında %20'ye ulaşmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür." diyen Atatürk'ün önderliğinde Millî Eğitim, Anayasa'nın 174. maddesiyle en sağlam koruma altına alınarak, değiştirilemez ilk sıradaki kanun kabul edilmiştir. Bu dönemde açılan Köy Enstitüleri Türkiye'nin gelişiminde en önemli halkayı oluşturmaktadır.

1950 - 1970 yılları arasında tüm dünyada sanayi, insan kaynağı ve eğitimde gelişme sürecinin ardından petrol kriziyle başlayan dönemde petrole dayalı sanayi kuruluşların karlılık oranı hızla düşmüş durgunluk dönemi başlamıştır. Bu değişim işsizliği artmasına neden olurken gelişmiş ülkeler başta olmak üzere yoksulluğu derinleştirmiştir. Üretilen malların pazar sorunu sınırları aşarak dünya ticaretinin özgürleşmesine ve dünyanın tek pazar hâline gelmesini sağlamıştır. Tüm mallar hareket ederken eğitilmiş insan kaynağı da dolaşıma girmiştir. Globalleşmeyle başlayan değişim süreci, tüm dünyada insan gücünün daha eğitilmiş ve rekabet edebilir donanımlarda eğitilmesinin zorunlu olduğunu göstermiştir. Bu nedenle de Türkiye'de de ekonominin sürüklediği, bilim ve teknolojinin merkeze alındığı, sanayi üretiminin gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek donanımlarda olması gerekmektedir. Buradan hareketle Türkiye'de iş gücünün niteliğinin artırılması zorunludur. Sonuç olarak eğitim bu sorunlarla baş etmenin ana hareket noktası olarak görünmektedir. Özellikle üniversitelerde verilen eğitimin niteliği de bilim ve teknoloji konusunda donanımlı eğitim verme ihtiyacını dayatmaktadır. Sonuç ve Değerlendirme Türkiye'nin, globalleşmeyle birlikte dünya üzerindeki yeri gelişmekte olan ülke olarak belirlenmiştir. Gelişme sürecinin zaman zaman kesintilere uğradığı ülkemizde ekonomik gelişmenin yanı sıra sosyal ve politik gelişmelerin de önemi göz ardı edilemez. Ayrıca gelişme kavramı globalleşme ile birlikte bir ülkeyi ilgilendiren bir süreç olmaktan çıkarak jeopolitik konumu da içermektedir. Yukarıda da tartışıldığı gibi yeni ekonomik kavramların oluşturulduğu bu dünyada Türkiye, Batıya bağımlı bir gelişme çizgisi içine girerek önce ithal ikameci, ardından da ihrac ikameci sanayileşmeyi hedef alarak dünya sisteminin bir parçası olmuştur.